

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультет міжнародної економіки і менеджменту

Кафедра міжнародної економіки

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА»

ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ 05 Соціальні та поведінкові науки

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 051 «Економіка»

Форма навчання: денна

очна (денна), заочна, дистанційна

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему **«Тінізація світової економіки: масштаби та механізми контролю»**

(назва теми)

здобувача Байрамової Фаріди Фаїг кизи

(ПІБ, підпис)

Науковий керівник: к.е.н., доцент Черницька Тетяна Володимирівна

(науковий ступінь, учене звання, ПІБ)

(підпис)

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною комісією з
атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: д.е.н., професор Столярчук Я.М.

(підпис)

Київ 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАДИМА ГЕТЬМАНА

Факультет Міжнародної економіки і менеджменту
Кафедра міжнародної економіки

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА	«МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА»
ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ	05 Соціальні та поведінкові науки
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ	051 «Економіка»

ПОГОДЖЕНО

Керівник проектної групи (гарант) освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка»

_____ Столярчук Я.М.
(підпис) (ініціали, прізвище)
«_____» _____ 20__ р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри міжнародної економіки

_____ Столярчук Я.М.
(підпис) (ініціали, прізвище)
«_____» _____ 20__ р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

здобувачу вищої освіти Байрамовій Фариді Фаїг кизи
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____ денної форми навчання
очної (денної), заочної, дистанційної

на підготовку кваліфікаційної бакалаврської роботи

на тему: «Тінізація світової економіки: масштаби та механізми контролю»

Тему затверджено наказом ректора Університету від «7» 12 2022р .№536

Кваліфікаційна бакалаврська робота виконується на матеріалах: Національно банку України, Світового банку, Міжнародного валютного фонду.

План кваліфікаційної бакалаврської роботи

Розділ 1	ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТІНІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ
(назва розділу)	
Розділ 2	СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТІНІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ
(назва розділу)	
Об'єкт дослідження:	процеси тінізації світової економіки.
Предмет дослідження:	є закономірності тінізації світової економіки та механізми її контролю.
Мета кваліфікаційної бакалаврської роботи:	на основі комплексного дослідження світових процесів тінізації економіки визначити ефективні механізми їх контролю.

Конкретні завдання, які здобувач повинен виконати для досягнення поставленої мети: У розділі 1

- дослідити поняття тінізації світової економіки;
- визначити вплив тінізації економіки на економічну безпеку країни;
- дослідити механізми державного контролю тіньового сектору економіки;

У розділі 2

- дослідити тенденції в розвитку тінізації світової економіки ;
- визначити інструменти регулювання тіньового сектору світової економіки;
- дослідити вплив глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки;
- визначити стратегічні напрями детінізації економіки: світові та вітчизняні пріоритети.

**Завдання підготував
науковий керівник**

_____
(підпис)

«14» грудня 2022р.

Черницька Т.В.
(ініціали, прізвище)

Завдання одержав здобувач

_____
(підпис)

«14» грудня 2022 р.

Байрамова Ф.Ф.
(ініціали, прізвище)

Реферат

Кваліфікаційна бакалаврська робота містить 61 сторінку, 5 таблиць, 10 рисунків, список використаних джерел з 59 найменувань, додатки.

«Тінізація світової економіки: масштаби та механізми контролю»

(назва кваліфікаційної бакалаврської роботи)

Об'єктом дослідження є процеси тінізації світової економіки.

Предметом дослідження є закономірності тінізації світової економіки та механізми її контролю.

Мета кваліфікаційної бакалаврської роботи на основі комплексного дослідження світових процесів тінізації економіки визначити ефективні механізми їх контролю.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання:

- дослідити поняття тінізації світової економіки;
- визначити вплив тінізації економіки на економічну безпеку країни;
- дослідити механізми державного контролю тіньового сектору економіки;
- дослідити тенденції в розвитку тінізації світової економіки;
- визначити інструменти регулювання тіньового сектору світової економіки;
- дослідити вплив глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки;
- визначити стратегічні напрями детінізації економіки: світові та вітчизняні пріоритети.

Практичне значення отриманих результатів полягає в дослідженні тенденцій в розвитку тінізації світової економіки; визначенні інструменти регулювання тіньового сектору світової економіки; дослідженні впливу глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки; визначенні стратегічних напрямків детінізації економіки, а саме світових та вітчизняних пріоритетів.

Рік виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи 2023

Рік захисту роботи 2023

Ключові слова: світова економіка, тінізація, детінізація, глобалізація, тіньова економіка, державний контроль, детінізація.

В і д г у к
на кваліфікаційну бакалаврську роботу
здобувача факультету Міжнародної економіки і менеджменту
освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка»

Байрамова Ф.Ф.

на тему: Тінізація світової економіки: масштаби та механізми контролю

- 1. Актуальність теми:** Масштаби та механізми тінізації світової економіки завжди становили загрозу економічній безпеці як на міжнародному, так і на національному рівнях. Для України формування та розвиток тіньового сектору є одним із найзагрозливіших факторів гальмування економічного розвитку. Відтак особливої актуальності набуває питання дослідження масштабів, динаміки тіньової економіки, а також розробка дієвих механізмів регулювання даного процесу.
- 2. Позитивні риси кваліфікаційної бакалаврської роботи:** У роботі здійснено аналіз процесів тінізації світової економіки, проаналізовано її масштаби, а також визначено ключові фактори розвитку тіньового сектору економіки; досліджено сучасні тенденції тінізації світової економіки. Робота має об'єктивістську спрямованість та достатній рівень розв'язання визначених завдань.
- 3. Наявність самостійних розробок автора:** Здобувачкою досліджено вплив глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки, а також визначено стратегічні напрями детінізації економіки: світові та вітчизняні пріоритети.
- 4. Цінність теоретичних висновків та практичних рекомендацій:** Загальні висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у розробці ефективного механізму детінізації національної економіки України.
- 5. Наявність недоліків:** Доцільно було використати економетричні методи дослідження факторів розвитку тіньового сектору світової економіки. Проте зазначене не впливає суттєво на якість даної роботи.
- 6. Загальна оцінка кваліфікаційної бакалаврської роботи та її допущення до захисту перед ЕК:** Робота є самостійним, завершеним, логічно структурованим дослідженням і може бути рекомендована до захисту перед Екзаменаційною Комісією із загальною оцінкою **44 бали**.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Черницька Тетяна Володимирівна

Черницька Т.В.

_____
(підпис)

«05» червня 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТІНІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ...	6
1.1. Поняття тінізації світової економіки.....	6
1.2. Вплив тінізації економіки на економічну безпеку країни.....	12
1.3. Механізми державного контролю тіньового сектору економіки.....	18
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТІНІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ	26
2.1. Тенденції в розвитку тінізації світової економіки	26
2.2. Інструменти регулювання тіньового сектору світової економіки	31
2.3. Вплив глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки.....	40
2.4. Стратегічні напрями детінізації економіки: світові та вітчизняні пріоритети.....	46
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі практично всі країни світу стикаються з проблемами тінізації економічних процесів. Поширення тіньової економіки призвело до різкого зниження ефективності державної політики, ускладнило, а в деяких випадках унеможливило, використання інструментів монетарної та податкової політики для регулювання економіки ринковими методами, розшарувало населення, підірвало довіру до влади, і перешкоджаючи реформам. Таким чином, питання тінізації економіки є неминучим, і дослідження цього явища також привертає значну увагу. Тіньова економічна діяльність є складним і багатогранним явищем, яке існує і розвивається за будь-яких соціально-політичних умов.

В останні роки економічна ситуація в Україні характеризується значним розширенням тіньової економіки та посиленням її впливу на соціально-економічне життя.

Тінізація економіки призводить до структурної деформації та диспропорційності соціально-економічного розвитку, гальмує процес державотворення в країні та не сприяє процесу соціал-демократизації та євроінтеграції України.

Масштаби тіньового процесу супроводжуються зростанням небезпеки для національної економіки та зниженням головного пріоритету – забезпечення національних інтересів, що включає підвищення індивідуальної, соціальної та національної конкурентоспроможності.

Значний внесок у вивчення цього питання зробили багато вчених-економістів, серед яких: А.В. Базилюк, З.С. Варналій, Д.І. Коваленко, С.О. Коваленко, О.М. Морицян, Ю.В. Пічугіна, В.М. Семененко, Б.М. Стефанишин, А.В. Такаченко, А.В. Чорна та ін.

Мета дослідження - на основі комплексного дослідження світових процесів тінізації економіки визначити ефективні механізми їх контролю.

Відповідно до мети було визначено наступні **завдання дослідження**:

- дослідити поняття тінізації світової економіки;
- визначити вплив тінізації економіки на економічну безпеку країни;
- дослідити механізми державного контролю тіньового сектору економіки;
- дослідити тенденції в розвитку тінізації світової економіки;
- визначити інструменти регулювання тіньового сектору світової економіки;
- дослідити вплив глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки;
- визначити стратегічні напрями детінізації економіки: світові та вітчизняні пріоритети.

Об’єктом дослідження є процеси тінізації світової економіки.

Предметом дослідження є закономірності тінізації світової економіки та механізми її контролю.

Методи дослідження: у ході проведеного комплексного дослідження було використано такі методи: теоретичні методи, узагальнення та порівняння були використанні розкриття сутності поняття тінізації світової економіки; метод кластерного аналізу – при здійсненні профілювання країн за рівнем тінізації; аналіз, оцінка, статистичні та графічні методи були використані для оцінки впливу глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки; табличні та графічні методи – для відображення отримання результатів; метод узагальнення – для формування висновків..

Теоретична, методична та практична значущість отриманих результатів. Теоретична значущість отриманих результатів полягає в дослідженні поняття тінізації світової економіки; визначенні впливу тінізації економіки на економічну безпеку країни; дослідженні механізмів державного контролю тіньового сектору економіки. Практична значущість отриманих результатів полягає в дослідженні тенденції в розвитку тінізації світової

економіки; визначенні інструменти регулювання тіньового сектору світової економіки; дослідженні впливу глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки; визначенні стратегічних напрямків детінізації економіки, а саме світових та вітчизняних пріоритетів.

Інформаційна база дослідження. Інформаційну основу дослідження склали економічні дослідження вітчизняних та зарубіжних учених. При написанні роботи використовувались матеріали Національного банку України, Світового банку, Міжнародного валютного фонду.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 2-х розділів, висновків, списку використаних джерел у кількості 59 джерел, містить 61 сторінку, 5 таблиць, 10 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТІНІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Поняття тінізації світової економіки

Тіньова економіка є складним і багатогранним явищем у соціально-економічному житті. Вона характерна для будь-якої соціально-економічної системи. Проте до цього часу загальноприйнятого визначення категорії «тіньова економіка» у сфері економіки немає.

Сміт П. [1] (1994, стор. 18) визначає тіньову економіку як «ринкове виробництво товарів та послуг, законне чи незаконне, яке не виявляється в офіційних оцінках ВВП». Делл'Анно Р. [2] (2007) називає тіньову економіку «непостережуваною економікою», яка включає три напрямки, а саме: підпільне виробництво, неформальне виробництво та незаконне виробництво.

Тим часом, Шнайдер Ф. [3] (2010) передбачає, що тіньова економіка включає всю діяльність з виробництва товарів і послуг, засновану на ринку і навмисно приховану від державних органів.

Зарубіжні дослідники тіньової економіки також по-різному визначають сутність тіньової економіки. Для Гутман П. [4] і Файги Е. [5] «тіньова економіка» (вони називали її "підпільною") – це неврахована частина ВВП, яку слід додати до економічної діяльності.

Танзи В. [6] «тіньова економіка», яку він також називає «підпільною», означає дохід, не зафіксований податковою службою. На такі розбіжності у визначеннях вказував і сам Танзі В. [6], пояснюючи різницю в отриманих показниках оцінки тіньової економіки. Коломер Вядель [7] розглядає тіньову економіку з тих самих позицій, визначаючи, що «тіньова економіка виникає тоді, коли дії владних та регулюючих структур держави, окремих осіб або їх груп суперечать об'єктивним економічним законам».

Підходи до визначення сутності поняття тіньова економіка згідно іноземних авторів відображено на рис. 1.1.

Автор	Визначення та сутність
А. Френз	Тіньова економіка - це діяльність, що не зараховується до ВВП через відсутність методологічної бази обліку нелегального виробництва товарів і послуг. До її компонентів відносять приховану діяльність самозайнятих та приховану діяльність зайнятих, що працюють додатково
А. Ділтон, С. Морріс	Тіньова економіка - заборонені види економічної діяльності. Тіньова економіка - виробничі та невиробничі види нелегальної діяльності, які приносить дохід
Ф. Шнайдер	Відносить до тіньового сектору економіки саме ту частину ВВП, що не врахована в офіційній статистиці
Е. де Сото	Визначає тіньову економіку як нішу для тих, чії витрати на дотримання чинного законодавства при здійсненні господарської діяльності перевищують вигоди від досягнення своєї мети
П. Гутманн	Тіньова економіка - це будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою. Її основні складові: нелегальна, прихована, неформальна економіка
Б. Контіні	Ототожнює тіньову економіку як "невидиму" діяльність, яка враховує тіньову (приховану) економіку і незаконну діяльність
Д. Блейдс	Тіньова економіка - діяльність, яка не враховується у ВВП тому, що не показана органами державної влади. Компоненти тіньової економіки: незадеклароване нелегальне виробництво; нелегальне виробництво; доходи в натуральній формі, що приховані.

Рисунок 1.1 - Підходи до визначення сутності поняття тіньова економіка згідно зарубіжних авторів [8-15]

За Леоновою О.О. [16], тіньова економіка – це відносини між окремими особами чи їхніми групами та інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та володіння матеріальними засобами та послугами, результати яких з тих чи інших причин не можуть бути відображені в офіційній статистиці та обсяг яких не входить до показників макроекономічного виміру.

Автор	•Визначення та сутність
І.І. Мазур	•Тіньова економіка - складне соціально-економічне явище, що представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків.
О. Турчинов	•Тіньова економіка - це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства
З.С. Варналій	•Виділяє три блоки тіньової економіки: •неформальна економічна діяльність - легальне (нерегламентоване державою) виробництво товарів і надання послуг; •підпільна економіка - порушення в межах дозволеної економічної діяльності; •незаконна економіка - здійснення заборонених видів діяльності
В. О. Мандибура	•Розглядає тіньову економіку з двох позицій у вузькому і широкому розумінні, а саме: •у вузькому розумінні тіньова економіка обмежується лише тими видами економічної діяльності та відповідними відносинами, які за змістом є або протиправними, або суспільно небезпечними (що на практиці не завжди збігається); •у широкому розумінні до тіньової економіки належить: сектор домашніх господарств (сектор натурального самозабезпечення); "неформальний сектор" (нерегламентована діяльність: дрібне виробництво, послуги, торгівля, "світло-сірий" сектор); "темно-сірий" сектор (законспірований сектор легітимних видів економічної діяльності); "чорний" (кримінальний, "криваво-чорний"); диверсифіковані частки "чорної" економіки
С.В. Мочерний	•визначає тіньову економіку як сферу вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності

Рисунок 1.2 - Підходи до визначення суті поняття тіньова економіка згідно вітчизняних авторів [17-23]

На думку Мазура І.І. [24], під тіньовою економікою доцільно розглядати складний соціально-економічний процес, який представлений сукупністю некерованих та нерегульованих як неправомірних і відповідних їм правомірних дій та економічних відносин між суб'єктами господарювання з приводу отримання прибутку за рахунок її приховування та ухилення від податків.

Таким чином, тіньова економіка є складним явищем соціально-економічної системи держави, яке представлене сукупністю неконтрольованих та нерегульованих економічних відносин між суб'єктами господарювання у напрямку отримання незаконних доходів, які відповідно ховаються від сплати податків.

Тіньову економіку за своєю природою важко виміряти, оскільки агенти, які займаються тінізацією, намагаються залишатися непоміченими. Запит інформації про масштаби тіньової економіки та її розвиток з часом мотивований її політичною та економічною значимістю. Крім того, загальна економічна діяльність, включно з офіційним та неофіційним виробництвом товарів та послуг, має важливе значення для розробки економічної політики, яка реагує на коливання та економічний розвиток у часі й у просторі. Крім того, розмір тіньової економіки є ключовим показником для оцінки масштабів ухилення від сплати податків і, отже, для ухвалення рішень щодо адекватного контролю над нею.

Тіньова економіка відома під різними типами, такими як прихована економіка, сіра економіка, чорна економіка або відсутність економіки, економіка готівки або неформальна економіка. Всі ці синоніми відносяться до того чи іншого виду тіньової економічної діяльності. Різновиди тіньової економічної діяльності можуть бути систематизовані за: зв'язком з «білою» («першою», офіційною) економікою, суб'єктом та об'єктом економічної діяльності, а також завданій шкоді.

Ці критерії описані в таблиці 1.1. З цієї точки зору, можна виділити три сектори тіньової економіки:

1. «друга» («білокомірцева»);
2. «сіра» («неформальна»);
3. «чорна» («підпільна») «тіньова економіка».

Таблиця 1.1 - Систематизація «тіньової економіки» [17-25]

Характеристики	«Друга» («білокомірцева») економіка	«Сіра» («неформальна») економіка	«Чорна» (кримінальна) економіка
Зв'язки з «білою» економікою	Невідривно від «білої» економіки	Відносно самостійна	Автономна відносно до «білої» економіки
Суб'єкти	Працівники в офіційному («білому») секторі економіки	Неофіційно працевлаштовані	Професійні зловмисники
Об'єкти	Поділ виторгу без виробництва або виробництво заборонених послуг	Виробництво звичайних товарів і послуг	Виробництво незаконних товарів і послуг
Конкретні різновиди	Корупція, ухилення від податків, приписки	Дрібний незареєстрований бізнес, безконтрактне наймання, контрафактне виробництво	Наркобізнес, рекет, проституція, крадіжки, грабежі
Заподіяна шкода	Значні матеріальні збитки	Малі збитки	Значні матеріальні і морально-етичні збитки

Чорна економія зазвичай виникає, коли уряд обмежує економічну діяльність щодо певних товарів та послуг, або роблячи транзакцію незаконною, або обкладаючи товар настільки високими податками, що вони стають непомірно високими. Чорний ринок може виникнути, щоб зробити доступними незаконні товари та послуги або зробити дорогі речі доступнішими за менші гроші (наприклад, піратську музику або програмне забезпечення).

Чисті економічні витрати та вигоди від діяльності у тіньовій економіці варіюються залежно від типу діяльності та контексту. Часто діяльність на

чорному ринку може приносити користь безпосереднім учасникам способами, які завдають шкоди іншим, наприклад, купівля та продаж вкраденого майна. Певні види діяльності на чорному ринку можуть завдати явної шкоди суспільству. Інші види діяльності на чорному ринку можуть нікому не завдавати прямої економічної шкоди, але можуть знижувати ефективність соціальних інститутів, які приносять користь усьому суспільству, таких як браконьєрство, незаконне скидання токсичних відходів або ухилення від сплати податків, які використовуються для оплати законних суспільних благ.

В інших випадках чорна економіка може бути явною чистою економічною вигодою для суспільства, яка дозволяє обійти або компенсувати економічні проблеми, створені державною політикою. Контрабандисти і торговці на чорному ринку можуть бути єдиним джерелом їжі та ліків для голодуючих у регіонах, що охоплені війною. Нелегальні радіостанції та інформаційні бюлетені можуть оминати репресивні режими. Покупці та продавці, які порушують такі правила, як контроль за цінами та квоти, можуть компенсувати деякі безповоротні втрати, які в іншому випадку можуть бути пов'язані з такими політиками.

Крім того, заборонена приватна підприємницька та комерційна діяльність у країнах з централізовано запланованою або соціалістичною економікою може забезпечити отримання безцінних споживчих товарів та послуг, які інакше були б дуже дефіцитними або зовсім відсутніми. Аналогічним чином, особисті послуги, такі як приготування домашньої їжі та виховання дітей, що здійснюються в рамках домогосподарства, зазвичай вигідні для всіх учасників та суспільства в цілому, але вони є частиною тіньової економіки, оскільки виявляються повністю поза будь-яким офіційним контрактом, регулюванням або зафіксована ринкова угода.

Отже, тіньова економіка є складним явищем соціально-економічної системи держави, яке представлене сукупністю неконтрольованих та нерегульованих економічних відносин між суб'єктами господарювання у

напрямку отримання незаконних доходів, які відповідно ховаються від сплати податків.

1.2. Вплив тінізації економіки на економічну безпеку країни

Всесвітній економічний форум (ВЕФ) визначив поширення тіньової економіки разом із макроекономічними дисбалансами та обмеженими ресурсами головними глобальними ризиками на наступне десятиліття. Глобалізація фінансової системи, розвиток міжнародних банківських мереж, систем електронних операцій і мереж операцій з нерухомістю в поєднанні з недостатньою координацією діяльності між країнами з точки зору децентралізації світової торгівлі та фінансових потоків створили умови для маніпулювання інструментами трансфертного ціноутворення для оптимізації оподаткування та відмивання грошей, що спричиняє поширення процесів тінізації.

Дослідження Медіна Л. і Шнайдер Ф. в 2018 році [27] показує, що в середньому розмір тіньової економіки 157 досліджених країн за період 1991–2017 років становить приблизно 30,9% валового внутрішнього продукту (ВВП). У той час як тіньова економіка становить менше 20% ВВП у країнах ОЕСР, цей показник у Латинській Америці та країнах Африки на південь від Сахари набагато вищий, становлячи в середньому майже 38% та 39% ВВП відповідно.

Хоча існують різні дослідження впливу тіньової економіки на економічне зростання та економічну безпеку, результати все ще неоднозначні та непереконливі.

Лоайза Н. В. [28] представляє модель ендегенного зростання, технологія виробництва якої залежить від перевантажених громадських послуг. Використовуючи вибірку країн Латинської Америки на початку 1990-х років, автор приходить до висновку, що збільшення розміру тіньової

економіки негативно впливає на економічне зростання та стан економічної безпеки за рахунок зниження доступності державних послуг та розширення діяльності, «яка менше використовує деякі з існуючих державних послуг». ефективно».

Проте, інші автори підтверджують позитивний зв'язок між цими двома факторами. Наприклад, Вільямс С.С. [29] (2006 р.) передбачає, що тіньова економіка може сприяти економічному зростанню та рівню економічної безпеки за рахунок створення середовища з підвищеною загальною конкурентоспроможністю та менш суворим державним регулюванням.

Ще однією проблемою, яка привертає дедалі більшу увагу дослідників, є корупція. У різних авторів можуть бути різні визначення корупції. Проте «найпопулярніше і найпростіше визначення корупції у тому, що це зловживання державною владою в особистих цілях» [30].

Зв'язок між корупцією та економічною безпекою досі викликає суперечки. Хоча багато авторів вказують, що корупція негативно впливає на економічне зростання [31;32] припускають, що корупція може «змастити колеса», а не «відшліфувати колеса» у деяких країнах.

Зв'язок між тіньовою економікою та економічною безпекою залишається актуальним питанням на сьогодні. У деяких дослідженнях повідомляється, що тіньова економіка робить значний негативний вплив на економічну безпеку [31-34].

Наприклад, Баклуті Н. та Буджелбене Ю. [31] показують, що зростання неформальної економіки може призвести до скорочення податкової бази, що негативно позначається на інвестиціях у суспільну інфраструктуру та ефективність державних послуг. Ці чинники можуть завдати шкоди економічному зростанню країни.

Навпаки, інші автори припускають, що тіньова економіка позитивно пов'язана з економічним зростанням. Примітно, автори Грундлер К., Потрафке Н. [32] стверджують, що такий сектор може сприяти «створенню ринків, збільшення фінансових ресурсів, розвитку підприємництва та

перетворення правових соціальних та економічних інститутів, необхідних для накопичення».

Шнайдер Ф. та Енсте К. (2000 р.) [33] стверджують, що в деяких країнах більша частина доходу, отриманого в тіньовій економіці, використовується у формальній економіці, що може сприяти зростанню формального сектора. Крім того, [34] повідомляє про такі позитивні побічні ефекти в Сполученому Королівстві.

Згодом Шнайдер Ф. [33] додає, що вплив тіньової економіки різниться у різних країнах. Зокрема, збільшення розміру тіньової економіки може сприяти зростанню в розвинених країнах та країнах з перехідною економікою. Однак у країнах, що розвиваються, більший розмір тіньової економіки може перешкодити економічному зростанню.

Тим часом Р. К. Гоель, Дж. В. Сауноріс і Ф. Шнайдер [35] досліджують вплив тіньової економіки на економічну безпеку у Сполучених Штатах протягом понад століття. Автори роблять висновок, що до Другої світової війни тіньова економіка була негативно пов'язана з економічним зростанням та скороченням рівня економічної безпеки; тоді як помірна тіньова економіка після Другої світової війни сприяє зростанню та забезпеченню рівня економічної безпеки країни.

Детермінанти, що належать до групи загального стану країни, охоплюють рівень її багатства та розвитку, функціонування системи управління, конституційну довіру та суспільні цінності.

Дослідження детермінант тіньової економіки в 35 країнах, проведене Руге Л., показало, що 93 відсотки варіації тіньової економіки можна пояснити такими детермінантами, як багатство та рівень розвитку країни, функціонування її адміністративної системи, податки та виплати із соціального забезпечення, податкова складність та нагляд, а також ступінь регулювання ринку праці.

Шнайдер Ф. та Тафенау Дж. детермінанти тіньової економіки віднесли до категорій причин та індикаторів. На думку авторів, причинами тіньової

економіки є сплачувані податки, податковий тиск, податок на додану вартість (ПДВ), частка зайнятості населення, рівень безробіття та рівень само зайнятості[33].

Позитивні і негативні ефекти впливу тіньової економіки на соціально-економічний розвиток країни відображено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2 - Позитивні і негативні ефекти впливу тіньової економіки на соціально-економічний розвиток країни

№	Позитивні риси	Негативні
1.	Тіньові підприємства ефективніші за легально існуючі.	Тіньова економіка підриває конкуренцію та спотворює ринкові механізми.
2.	Учасники відносин мають можливість підзаробити і збільшити свій дохід.	Тіньові зв'язки спотворюють податкову систему країни та не забезпечують достатніх податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів.
3.	Зростає ВВП країни в цілому, зростає і ВРП тіньової зони.	Тіньова діяльність негативно впливає на державні фінанси, скорочуючи державний бюджет та спотворюючи його структуру та обсяги бюджету.
4.	Тіньова діяльність може запобігти банкрутству особи та бізнесу.	Тіньовий процес негативно впливає на грошово-кредитну систему країни.
5.	Тіньові процеси частково усувають відмінності в розвитку національної економіки шляхом перерозподілу ресурсів між формальною економікою та тіньовим сектором.	Тіньова економічна діяльність спотворює макроекономічну політику країни.
6.	Тіньові доходи інвестуються у виробничий і фінансовий сектори легальної економіки.	Феномен тіньової економіки негативно впливає на галузеву структуру української економіки, економічне зростання та розвиток окремих галузей.
7.	Тіньова економічна діяльність створює нові робочі місця та нові джерела доходів.	Тіньові процеси можуть негативно вплинути на створення ефективного та законного бізнесу.
8.	Тіньова економіка збільшує зайнятість.	Тіньова економічна діяльність призводить до перекосів в інвестиційному процесі.
9.	Тіньова зайнятість полегшує матеріальне становище всіх верств населення.	Тіньова економіка створює невидимі перешкоди для ефективності офіційних виробничих підприємств.
10.	Тіньові зв'язки зменшують напругу в суспільстві та пом'якшують непотрібні конфлікти між багатими та бідними.	Тіньовики не інвестують у фундаментальні наукові дослідження.
11.	Тінізація має потенціал для усунення надмірної нерівності в доходах населення.	Тіньова економічна діяльність призводить до деформацій у соціальній сфері. Структури споживання спотворені несправедливим перерозподілом доходів і розширенням ринків для незаконних товарів і послуг.
12.	-	Явище тіньової економіки негативно впливає на відтворення робочої сили в легальній економіці.
13.	-	Підприємства тіньової економіки продовжують порушувати права споживачів
14.	-	Активна тіньова економічна діяльність є однією з причин соціальної корупції.

Джерело: [32;34]

Складність податкової системи, а також її очевидний негативний вплив на скорочення тіньової економіки також наголошували Ф. Шнайдер та Дж. Тафенау. Категорія причин тіньової економіки була доповнена розміром державного сектора країни, вираженим у кількості зайнятих у цьому секторі. На думку авторів Ф. Шнайдер та Дж. Тафенау, вплив державного сектора на масштаби тіньової економіки може бути двоспрямованим: з одного боку, значний державний сектор може запропонувати якісніші державні послуги, і, таким чином, мотивувати суб'єктів господарювання поводитися законно; з іншого боку, значний державний сектор можна розглядати як неефективну економічну діяльність, яка не виконує своєї функції щодо належного інформування платників податків про обов'язкові податки.

Гордійчук М.М. дійшла висновку, що тіньовій економіці властива як негативна, так і позитивна характеристика. При цьому на всіх етапах еволюції негативна діяльність тіньової економіки домінує, оскільки весь негатив накопичується й зростає по експоненті. Доречною є думка про те, що позитивний ефект не притаманний криміналізованій частині тіньової економіки [37].

У свою чергу зниження рівня тіньової економіки стримується ще невирішеними проблемами, які негативно позначаються на показниках економіки країни в цілому. Тіньова економіка має яскраво виражене соціально-економічне коріння, яке тісно пов'язане з причинами економічної злочинності. Як основні фактори тінізації економіки в період розвитку ринкових відносин можна виділити такі:

1. Неефективне державне регулювання економіки, недовіра підприємств до держави і держави до підприємств, жорстка бюрократія, недосконале інституційне та правове забезпечення.

2. Податкова система є неефективною (податковий тягар великий і несправедливий, вирішальну роль у цьому відіграє фіскальна функція), зросла частка збиткових підприємств, низький рівень платіжної дисципліни,

податкове законодавство нестабільне та недосконале законодавство необізнане, а платники податків юридично незахищені чекають

3. Проблеми ринку праці пов'язані з низькими економічними стимулами для працівників офіційно працевлаштуватися, зростанням безробіття та зниженням вартості робочої сили.

4. Неефективна грошово-кредитна політика, зокрема відсутність прозорості та рефінансування комерційних банків та встановлення гнучких валютних курсів, активна діяльність країни на ринку кредитування, збільшення дохідної частини випуску державних облігацій до державного бюджету, що сприяє незаконним операціям і підвищенню відсоткової ставки концентрації капіталу.

5. Недосконала бюджетна система, слабкий контроль за використанням бюджетних коштів, хронічний бюджетний дефіцит, що призводить до постійного скорочення державних видатків, руйнування соціальної, правової та оборонної інфраструктури, майже постійна інфляція.

6. Внутрішній ринок має високий ступінь монополії.

7. Правоохоронна та судова системи недостатні для розробки ефективних правових програм боротьби з організованою злочинністю.

8. Корумпованість органів державної влади, контрольних служб (податкова інспекція, санітарно-епідеміологічний контроль, пожежна безпека та ін.), за якої спостерігається злиття бізнесу та влади, лобіювання суб'єктами бізнесу власних інтересів у державних установах.

9. Відсутність інвестиційної альтернативи «тіньовому» капіталу, що виражається у вигляді ефективніших форм економічної діяльності, що забезпечують виживання суб'єктів господарювання в умовах кризи.

10. Рівень загальної злочинності. Кримінальне середовище є одним із напрямків розвитку економічної злочинності та, відповідно, тіньового сектора тощо.

Таким чином, зв'язок між тіньовою економікою та економічною безпекою залишається актуальним питанням на сьогодні. Так, наприклад,

зростання неформальної економіки може призвести до скорочення податкової бази, що негативно позначається на інвестиціях у суспільну інфраструктуру та ефективність державних послуг. Ці чинники можуть завдати шкоди економічному зростанню країни.

1.3. Механізми державного контролю тіньового сектору економіки

У сучасному глобалізованому світі, у будь-якій державі, незалежно від рівня розвитку його соціально-економічної та правової систем, активізація тіньової економіки призводить до поширення корупції, засобів та методів кримінальної конкуренції. Активізація тіньової економіки призводить до корупції, кримінальних засобів та методів конкуренції, переорієнтації суб'єктів господарювання на користь злочинних організацій і, як наслідок, до суттєвих несприятливих змін у державно-господарському функціонуванні всієї системи та проблемах державного регулювання тіньової економіки в цілому.

На думку Отаманчук Г. В. [38], механізм державного регулювання є складною системою державних органів, організованих відповідно до встановлених принципів для реалізації завдань державного управління.

На думку Вергуна М. Г. та Маслака П.В. [39], механізми сучасної держави проникнуть єдино юридично встановленими принципами, що ґрунтуються на розподілі влади та наявності необхідних матеріальних додатків системи органів державної влади та місцевого самоврядування, що виконує завдання чи функції держави або забезпечує їх виконання.

Механізм держави ґрунтується на певних принципах. Їх можна розділити на загальні, що належать до механізму держави загалом, та приватні, дія яких поширюється лише на окремі частини державного апарату, окремі органи чи групи органів.

Воротін В. Е. [40] вважає, що механізм ефективного регулювання має бути розформований як складна система контролю адміністрації, що забезпечує формування відповідального рішення або його ухвалення та його раціоналізацію. Механізм державного управління є єдиною системою, яка, у свою чергу, складається з конкретних управлінських механізмів.

Коротич О.В. [41] у складі державних механізмів управління виділяє специфічні державні механізми управління, механізми реалізації процесу державного управління, а також механізми формування та взаємодії складових систем державного управління. На думку дослідника, конкретні механізми управління (зокрема держава) є певним інструментом проведення цілеспрямованих перетворень; це сукупність засобів, методів, важелів, з яких суб'єкт управління впливає об'єкт управління задля досягнення певної мети. Кожен конкретний механізм управління є, перш за все, сукупністю взаємопов'язаних методів управління, за допомогою яких здійснюється практичний вплив держави на суспільне життя людей для забезпечення досягнення конкретної мети, яка сприятиме розвитку країни у вибраному стратегічному напрямку, дотримуючись при цьому низки визначальних принципів.

У сучасних умовах розвиток національної економіки характеризується виразністю такого широкого спектру соціально-економічних відносин, які охоплюють незареєстровану, нерегульовану та незаконну діяльність суб'єктів господарювання. Такі відносини називають тіньовими, розміри яких з кожним роком зростають, що істотно впливає на загальні соціально-економічні процеси, що відбуваються в державі.

Отже, сутність механізмів державного регулювання протидії розвитку тіньового сектора економіки доцільно визначити як цілісну систему послідовних дій органів державної влади у взаємодії з державними інститутами, які мають яскраво виражений партнерський характер взаємодії, відкритість та прозорість відповідних взаємовідносин, взаємну відповідальність та складаються з конкретних механізмів (організаційних,

економічних, політичних, правових, інформаційно-аналітичних, мотиваційних та ін.), реалізація яких спрямована на забезпечення вираженої та ефективної державної політики у цій сфері.

Загальна політика держави у регулюванні процесів протидії тіньовій економіці має поєднувати у собі три стратегічні напрями:

1) стратегії інформування населення, що полягають у:

- загальному аудиті та моніторингу ситуації та покращення на цих підставах, стратегії протидії розвитку тіньової економіки;
- громадянське просвітництво у боротьбі з тіньовою економікою;
- вільний доступ до інформації та незалежних ЗМІ;

2) запобіжні стратегії, суть яких полягає у:

- формуванні прозорості влади;
- активне залучення інститутів громадянського суспільства на протидію розвитку тіньової економіки;
- зменшення державного втручання у справи бізнесу та суспільства;
- прийняття кодексів етики для чиновників, підприємців;
- зниження адміністративних бар'єрів;

3) стратегія невідворотної відплати, яка передбачає:

- підвищення професіоналізму та ефективності розкриття корупційних злочинів силовиками;
- формування сильної та незалежної судової системи;
- суворе дотримання закону;
- громадська експертиза нормативно-правових та управлінських рішень;
- доступ громадян до правової допомоги та захисту.

Обґрунтований методологічний підхід дає підстави стверджувати, що ситуація, що склалася, вимагає не тільки створення нових підходів до протидії тіньовій економіці на національному рівні (у частині реалізації

повноважень уповноважених органів та посадових осіб щодо забезпечення державної політики протидії розвитку тіньової економіки), а й неухильну увагу до специфіки діяльності органів державного управління. Це пов'язано з тим, що нормативно-правове регулювання у сфері інформації здійснюється як нормативними актами органів структури державної влади, а й правовими заходами. При цьому, з розгляду деяких досягнень у цій сфері (прийняття цільових програм, оформлення експертизи проектів правових актів), лояльно підтримуватиме такі напрямки організаційно-нормативної творчої діяльності компетентних органів місцевого самоврядування:

- оптимізація та прийняття нових нормативно-правових актів у частині протидії, зокрема, в органах місцевого самоврядування;
- організація та ефективне здійснення заходів щодо забезпечення дотримання законодавства про недопущення інформування на місцевому рівні органами цивільного та державного контролю;
- затвердження та реалізація регіональних програм із профілактики неформальної поведінки на місцевому рівні;
- інформатизація процесу розміщення та забезпечення прямого доступу до окремих законів та конкретних нормативно-правових актів відповідних заяв передбачуваних осіб та членів їх сімей; підвищення ефективності функціонування систем керування доходами зазначених активів;
- удосконалення організації органів державного управління та виконання функцій державного управління, а також нормативно-прагматичний перегляд зазначених проциклів (наприклад: визначення структурних підрозділів та прав власності, що характеризуються корупційними ризиками);
- оптимізація грошово-кредитної політики на місцевому рівні;
- підвищення рівня інформативності інформації про діяльність органів МЗС та заходи щодо протидії напруженості в економіці (наприклад, при реалізації антикорупційної підтримки та професійної освіти);

– удосконалення механізму розпорядження державним майном та бюджетними коштами та ін.

Результати дослідження вимагають систематизації та формального закріплення положень про включення представників громадськості до складу координаційно-дорадчих органів та недопущення неформального (використання конкретних територіальних утворень) у розмірі не менше однієї третини від загальної кількості його членів, за умови наявності спеціальної (юридичної) освіти та професійних навичок, що становить не менше половини з них.

Безумовно, така вимога має дозволити збалансувати публічно-владні та громадянські позиції у діяльності, пов'язаній із протидією тіньового сектору на рівні місцевого самоврядування на основі взаємного контролю з урахуванням досягнення реальності вжиття заходів щодо реалізації антикорупційних заходів, ефективності наділення повноваженнями органів державної влади і, як наслідок, вирішення стратегічних завдань держави щодо контролю за рівнем тіньового сектору. Саме тому вони вимагають суттєвого усунення з боку компетентних організацій та двох основних напрямів оптимізації інституційного забезпечення механізму ефективного регулювання протидії тіньовій економіці.

Тіньова економіка знижує загальний обсяг податкових надходжень та обмежує можливості уряду щодо забезпечення громадської інфраструктури та підвищення добробуту суспільства. Тому боротьба з тіньовою економікою є важливим завданням для багатьох урядів.

Розглянемо досвід зарубіжних країн щодо детінізації економічних відносин (табл. 1.3).

Келмансон Б. та ін. [44] пропонують більш комплексні заходи щодо боротьби з тіньовою економікою в країнах з ринковою економікою, що формується в Європі. Ці заходи включають зниження регулятивного та адміністративного тягаря, сприяння ефективному управлінню, покращення податкового законодавства, автоматизацію процедур та заохочення

електронних платежів. Впровадження ефективної електронної платіжної системи завдяки кращому оснащенню фінансових установ зможе пом'якшити тіньову економіку.

Таблиця 1.3 – Досвід зарубіжних країн щодо детінізації економічних відносин

Країна	Заходи щодо детінізації економіки
Польща	Заборона господарської діяльності особам, раніше винним у вчиненні тяжких податкових злочинів, кримінальна відповідальність за порушення авторського права.
США	Посилити роль державних спецслужб у контролі за поширенням вітчизняної тіньової економіки та її взаємодії з державними структурами загалом.
Франція	Обмеження можливостей національних комерційних структур здійснювати імпортно-експортні операції з компаніями офшорної зони.
Велика Британія	Підвищити довіру громадян до влади, посилити незалежність судів, посилити громадський контроль за судами, посилити покарання за хабарництво.
Німеччина	Оптимізувати систему оподаткування, спростити механізм розрахунку податку та зменшити ставку утримання із заробітної плати.
Австрія	Розробити заходи щодо протидії розвитку корупції на державній службі.

Джерело: [43-44]

У дослідженні Сангірової Ю. [45] виявили докази того, що в міру розширення системи електронних платежів рівень тіньової економіки щодо ВВП в Узбекистані знижується пропорційно.

В іншому дослідженні, використовуючи вибірку з 29 розвинених країн, що розвиваються, за період 1975–2015 рр., Гарлегі В. і Джаханшахі А.А. [46] знайшов підтримку твердженню про те, що фінансовий розвиток здатний зменшити розмір тіньової економіки.

Цікаво, що Я. А. Жаліло вважає тіньову економіку та корупцію «найжиттєздатнішими» інституціями, які зберігалися протягом усіх періодів, включаючи глибоку інституційну кризу підривної фази революції 2014 р. [43].

Сьогодні ці інститути продовжують домінувати в розвитку соціально-економічної сфери. Підтримуємо думку Харазішвілі Ю.М. Тіньова економіка впливає на життєздатність кредитно-фінансової системи, погіршує інвестиційний клімат країни, завдає шкоди соціальній інфраструктурі, стимулює розвиток тіньової зайнятості [47].

Поширення тіньової економіки, масштаби якої впливають на втрату державою основних функцій, а саме управлінської, контрольної, економічної, правозахисної, соціальної, фінансової. Тому на етапі інтеграції країни в міжнародне співтовариство вкрай необхідно розробити механізм регулювання цих процесів.

Ефективна боротьба з тіньовою економікою багато в чому залежить від розуміння місця та ролі держави у ринковій економіці. Наприклад, всі погоджуються з тим, що тіньові операції стають суб'єктами ринкової економіки просто нерентабельно.

Останнім часом вирізняється підхід до вирішення проблем тіньової економіки. Перші ліберальні ідеї супроводжувалися повною легалізацією всієї тіньової економіки та пов'язаної з цим високою швидкістю початкового накопичення капіталу.

Другий підхід, що виник на основі негативних результатів ліберального та репресивного. Він спрямований на розширення та посилення правоохоронних органів, покращення взаємодії спецслужб, посилення штрафів та посилення законів.

Безсумнівно, держава несе пряму відповідальність щодо боротьби з корупцією державного апарату та його «зрошенням» із впливовими представниками бізнесу. Необхідне як ухвалення правових норм, що зводять до мінімуму можливість хабарництва у відносинах між посадовими особами та бізнесом, так і жорстке адміністративне переслідування їх конкретних проявів.

Отже, сутність механізмів державного регулювання протидії розвитку тіньового сектора економіки доцільно визначити як цілісну систему

послідовних дій органів державної влади у взаємодії з державними інститутами, які мають яскраво виражений партнерський характер взаємодії, відкритість та прозорість відповідних взаємовідносин, взаємну відповідальність та складаються з конкретних механізмів (організаційних, економічних, політичних, правових, інформаційно-аналітичних, мотиваційних та ін.), реалізація яких спрямована на забезпечення виваженої та ефективною державної політики у цій сфері. Тіньова економіка знижує загальний обсяг податкових надходжень та обмежує можливості уряду щодо забезпечення громадської інфраструктури та підвищення добробуту суспільства. Тому боротьба з тіньовою економікою є важливим завданням для багатьох урядів.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТІНІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Тенденції в розвитку тінізації світової економіки

За оцінками експертів, розмір тіньової економіки скоротиться у всьому світі до 2025 р. з 23% світового ВВП у 2011 р. до 21,1% у 2025 р., але темпи зниження неоднакові в усіх країнах[3].

При складанні прогнозу важливо враховувати як існуючі фактори, так і нові фактори, що формуються, які можуть вплинути на майбутню еволюцію тіньової економіки. У таблиці 2.1 наведено дані про розмір тіньової економіки у світі, включаючи прогноз до 2025 року. Для складання прогнозу використано дані ООН, ОЕСР, Світового банку тощо, надають дані за необхідними макроекономічними показниками [3]. У таблиці 2.1 подано дані про розміри тіньової економіки у 28 країнах світу у відсотках від ВВП.

Таблиця 2.1 - Оцінка розміру тіньової економіки (% ВВП) за країнами світу у 2011–2025 роках

Країни	2011	2016	2017	2020	2022	2025 (прогноз)	Середнє значення (2011–2025)
Світ загалом	23,1	22,66	22,5	22,11	21,03	21,10	22,13
Австралія	12,82	11,4	11,09	10,24	9,9	8,89	10,72
Азербайджан	47	67,04	66,12	56,73	36,8	38,4	52,02
Бразилія	35,57	34,76	34,75	34,48	33,2	34,2	34,49
Болгарія	30,28	29,93	29,85	29,56	27,7	26,8	29,02
Канада	14,82	14,4	14,15	13,95	11,2	13,8	13,72
Китай	10,53	10,15	10,17	10,05	12,7	9,9	10,58
Естонія	27,78	28,48	28,4	28,09	22,5	26,46	26,95
Гонконг	14,39	14,2	14,14	13,88	13,6	13,65	13,98
Індія	48,62	47,22	46,55	45,7	43,1	43,6	45,80
Індонезія	17,34	16,53	16,49	16,24	22,7	16,17	17,58
Ірландія	14,74	14,17	13,59	13,57	13,9	12,78	13,79
Італія	26,24	26,32	26,5	26,56	23,7	26,37	25,95
Японія	10,22	10,08	9,89	9,42	9,6	7,86	9,51
Кенія	27,77	26,82	26,79	26,6	32,6	26,72	27,88
Латвія	25,45	24,57	24,17	23,21	24,9	20,79	23,85

Продовження таблиці 2.1

Країни	2011	2016	2017	2020	2022	2025 (прогноз)	Середнє значення (2011–2025)
Литва	27,87	26,27	26,01	25,54	21,6	25,79	25,51
Малайзія	28,83	23,24	22,9	21,9	25,3	21	23,86
Нігерія	50,73	48,37	47,7	46,99	57,7	46,11	49,60
Пакистан	32,5	31,78	31,99	32,41	35,6	33,89	33,03
Польща	24,59	23,68	23,42	22,95	22,4	22,13	23,20
Сінгапур	11,57	12,54	12,88	13,36	10,4	14,06	12,47
ПАР	23,48	23,29	23,33	23,71	28,8	24,19	24,47
Шрі-Ланка	39,5	37,76	37,33	36,46	31,1	34,85	36,17
Туреччина	27,43	25,72	24,95	23,85	31,2	21,55	25,78
Україна	45,16	45,96	46,12	46,1	44,2	45,98	45,59
Великобританія	11,83	11,47	11,29	11,19	10,3	10,83	11,15
США	8,2	7,78	7,69	7,42	7,3	6,94	7,56

Джерело: побудовано автором на основі [60]

У топ-5 країн – лідерів за розмірами тіньової економіки у 2022 р. (і відповідно до прогнозу 2025 р.) входять Азербайджан, Нігерія, Україна та Шрі-Ланка (рис. 2.1).

Причому в Азербайджані тіньовий сектор становить майже 52,02% ВВП, і його скорочення не очікується. Нігерії, що займає друге місце, за 10-річний період тіньовий сектор збільшився із рівня в 50% у 2011 р. до 57,7% за результатом 2022 р.

Ситуація з тіньовою економікою в Україні за 10 років практично не змінилася (частка тіньового сектору в економіці країни – близько 46 % ВВП).

Шрі-Ланка за 10 років досягла певних успіхів у боротьбі з тіньовою економікою, у відповідності до якої рівень тінізації зменшився із 39,5% в 2011 році до рівня в 31,1%. Проте за прогнозом рівень тінізації в країні матиме тенденцію до зростання до рівня в 34,85%.

Розглянемо, які країни знаходяться у нижній частині рейтингу. Це Великобританія, Австралія, Китай, Японія та США, де на тіньового сектора припадає близько 7–13% ВВП[3].

Зазвичай це країни з найменшим рівнем податкового навантаження і високою якістю інститутів управління. Саме тому всім країнам, де тіньова економіка не скорочується, варто значно покращити якість своїх інституцій управління.

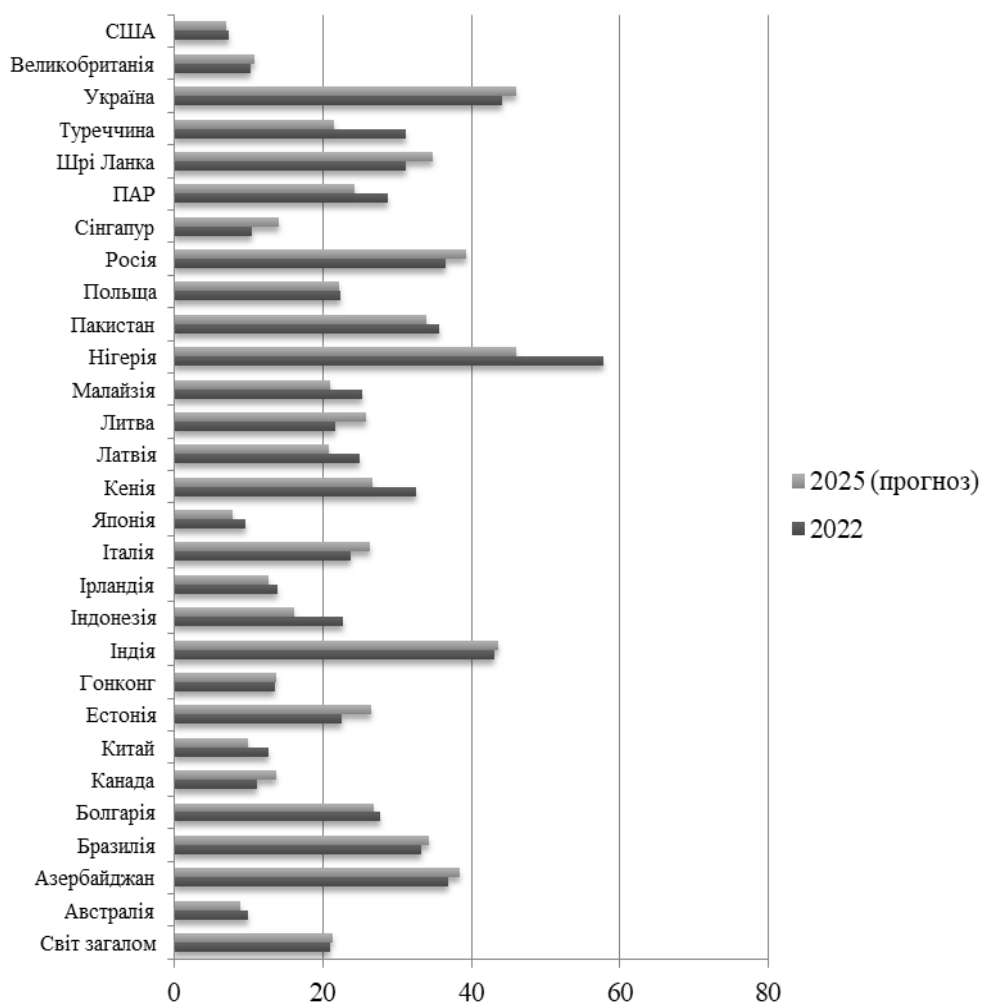

Рисунок 2.1 - Розміри тіньової економіки в країнах світу у 2022 р. та 2025 р.

Джерело: побудовано автором на основі [60]

Інтерес представляє аналіз чинників, які впливають на розміри тіньової економіки в країнах світу.

Експертами Світового банку та ОЕСР були виділені по три ключові фактори для кожної країни, які впливають на економіку в даний час (табл.

2.2). Для світової економіки загалом найбільш важливими факторами є якість бюрократії, боротьба з корупцією та ВВП на душу населення.

Таблиця 2.2 – Аналіз основних поточних факторів, що визначають розміри тіньової економіки у країнах світу

Країна	Фактори, що визначають розміри тіньової економіки		
	1	2	3
Світ загалом	Якість бюрократії	Контроль за корупцією	ВВП на душу населення
Австралія	ВВП на душу населення	Податковий тягар	ВВП на душу населення
Азербайджан	Контроль за корупцією	Підзвітність уряду	ВВП на душу населення
Бразилія	Контроль за корупцією	Якість бюрократії	Молоде населення (у % від загальної чисельності населення)
Болгарія	Якість бюрократії	Контроль за корупцією	Безробіття
Канада	Зростання ВВП	Зростання зайнятості	Безробіття
Китай	Зростання ВВП	Інвестиції (у % від ВВП)	Підзвітність уряду
Естонія	Зростання ВВП	Безробіття	Зростання чисельності населення
Гонконг	Інвестиції (у % від ВВП)	Зростання ВВП	Контроль за корупцією
Індія	Зростання зайнятості	Зростання ВВП	Безробіття
Індонезія	Підзвітність уряду	Політична стабільність	Зростання ВВП
Ірландія	Зростання ВВП	Зростання чисельності населення	Молоде населення (у % від загальної чисельності населення)
Італія	Зростання ВВП	Безробіття	Якість бюрократії
Японія	ВВП на душу населення	Молоде населення (у % від загальної чисельності населення)	Зростання чисельності населення
Кенія	Якість бюрократії	Закон і порядок	Міжетнічна напруженість
Латвія	Контроль за корупцією	Якість бюрократії	Зростання ВВП
Литва	Якість бюрократії	Контроль за корупцією	Зростання ВВП
Малайзія	Зростання ВВП	Підзвітність уряду	Контроль за корупцією
Нігерія	Контроль за корупцією	ВВП на душу населення	Якість бюрократії
Пакистан	Контроль за корупцією	Підзвітність уряду	Міжетнічна напруженість
Польща	Якість бюрократії	Контроль за корупцією	ВВП на душу населення
Сінгапур	Підзвітність уряду	Зростання ВВП	Зростання чисельності населення
ПАР	Безробіття	Якість бюрократії	Закон і порядок
Шрі-Ланка	Якість бюрократії	Закон и порядок	Контроль за корупцією
Туреччина	Контроль за корупцією	Безробіття	ВВП на душу населення
Україна	Якість бюрократії	ВВП на душу населення	Політична стабільність
Великобританія	Безробіття	Зростання ВВП	Зростання чисельності населення
США	Зростання ВВП	ВВП на душу населення	Зростання зайнятості

Джерело: побудовано автором на основі [60]

Проте відносна важливість кожного чинника змінюється від країни до країни. Наприклад, постійне безробіття, низька якість бюрократії та неефективне забезпечення правопорядку є одними з трьох основних причин очікуваного збільшення розміру тіньової економіки в ПАР у 2025 р. А нездатність упоратися з корупцією, наявність недемократичної політичної системи та низькі темпи зростання ВВП призводять до збільшення розміру тіньової економіки у Азербайджані.

Отже, для реалізації прогнозу скорочення тіньової економіки з 23,1% 2011 р. до 21,1%, тобто на 2%, у 2025 р., необхідно покращувати якість бюрократії, знижувати корупцію та збільшувати ВВП на душу населення.

Таким чином, у топ-5 країн – лідерів за розмірами тіньової економіки у 2022 р. (і відповідно до прогнозу 2025 р.) входять Азербайджан, Нігерія, Україна та Шрі-Ланка. Причому в Азербайджані тіньовий сектор становить майже 52,02% ВВП, і його скорочення не очікується. Нігерії, що займає друге місце, за 10-річний період тіньовий сектор збільшився із рівня в 50% у 2011 р. до 57,7% за результатом 2022 р. Ситуація з тіньовою економікою в Україні за 10 років практично не змінилася (частка тіньового сектору в економіці країни – близько 46 % ВВП). Найменший рівень тіньової економіки був зафіксований в таких країнах, як Великобританія, Австралія, Китай, Японія та США, де на тіньового сектора припадає близько 7–13% ВВП. Зазвичай це країни з найменшим рівнем податкового навантаження і високою якістю інститутів управління. Саме тому всім країнам, де тіньова економіка не скорочується, варто значно покращити якість своїх інституцій управління.

Основними причинами тонізації глобальної економіки країн світу є: розмір та структура податкового навантаження, рівень податкового адміністрування під час збору податків (Австралія, Індонезія, США); корупція (Бразилія, Латвія, Литва, Туреччина, Польща, Україна); значний рівень бюрократії (Болгарія, Кенія, ПАР).

2.2. Інструменти регулювання тіньового сектору світової економіки

Питання про те, як працює тіньова економіка, давно знаходиться в центрі уваги вчених. Власне тому, що в цих країнах взагалі відсутній тіньовий сектор. Здебільшого йдеться про те, наскільки тіньова економіка поширилася всередині країни, що завдасть серйозної шкоди розвитку ринкових механізмів, національним інтересам та національній безпеці в цілому. Світовий досвід свідчить про важливість розробки регуляторної політики для стримування поширення тіньової економічної діяльності. Разом з тим, останніми роками під впливом глобалізації з'явилися нові форми тіньових економічних відносин, тому проблема розвитку тіньової економіки також перемістилася з локальних питань на глобальні, де багато учасників з різних країн.

Важливим аспектом формування регуляторної політики для запобігання активізації тіньового бізнесу є чітке розуміння та визначення відповідних інструментів, які використовуються країнами для боротьби з різною тіньовою діяльністю на місцевому рівні. У цьому контексті вкрай необхідним є поглиблення вивчення світового досвіду формування механізму легалізації тіньового сектору з урахуванням трьох його основних елементів: неформальної економіки, прихованої економіки та нелегальної (кримінальної) економіки.

В економічно розвинених країнах регулювання неформальної діяльності включає ряд важливих важелів впливу на формування доходу. У зв'язку з цим показовим є регулювання діяльності малих фермерських господарств, стимулювання їх розвитку в офіційному секторі, завдяки запровадженню деяких пільгових політик. Таким чином, можна стверджувати, що легалізація неформальної діяльності стала економічно вигіднішою завдяки розширенню можливостей правозастосування в легальному секторі.

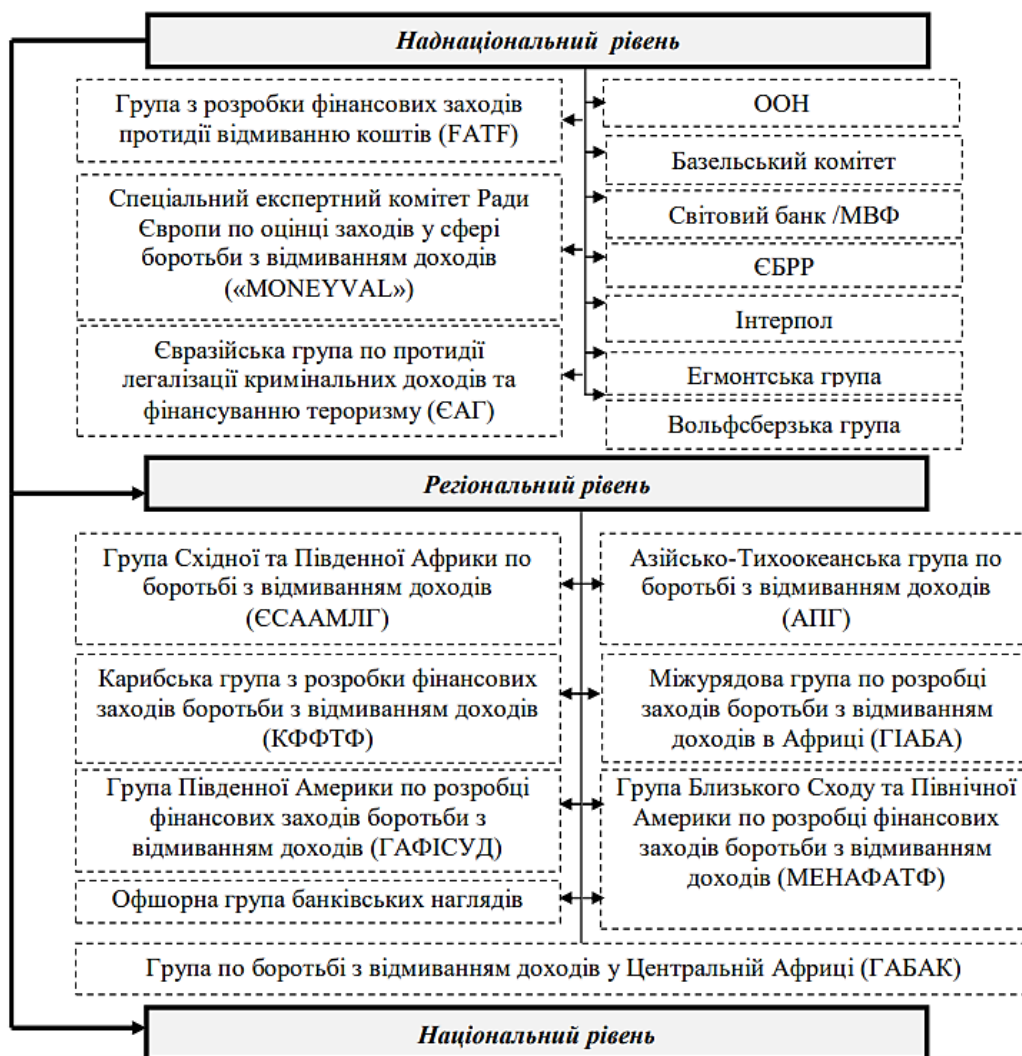

Рисунок 2.2 - Системи протидії тінізації в світі за рівнями регулювання [48]

Загалом заходи держави щодо підтримки розвитку галузей розподілені за трьома застосовними схемами за стандартами Світової організації торгівлі (СОТ). Положення про підтримку «жовтого кошика» передбачає прямі гранти та субсидії для стимулювання виробництва та компенсації частини витрат на мінеральні добрива, засоби захисту рослин тощо. Особливо в розвинених країнах субсидії на розвиток легального сільського господарства сягають 40-45% вартості їхньої продукції в країнах ЄС, а в Японії та Фінляндії – майже 70%. «Зелений кошик» більше фокусується на сприянні розвитку сільського господарства. Заходи цієї програми підтримки спрямовані на відшкодування збитків, завданих стихійними лихами, розвиток

розподільчих мереж, інформаційної та транспортної інфраструктури в сільській місцевості, оплату наукових досліджень і розробок, екологічні заходи тощо. Заходи «блакитного кошика» включають програми, спрямовані на скорочення виробництва та обмеження сільськогосподарських угідь, поголів'я худоби, а отже містять компенсаційні механізми, такі як: податкові пільги, пільгові та безвідсоткові кредити, списання боргів та зобов'язання з реструктуризації тощо [49, с. 27].

Таким чином, узагальнення заходів прямої та непрямой легалізації у сфері неформальної економічної діяльності дає змогу виділити дві широкі категорії: підтримка розвитку та компенсація збитків.

Обидва комплекси заходів є стимулюючими, спрямованими на створення додаткових переваг легальної діяльності над неформальною, передбачають запровадження стимулів для офіційної діяльності, прямі субсидії, пільгові податки, пільгові кредити, цінову інтервенцію на ринках шляхом підтримки внутрішніх цін для національних виробників, встановлення квот, мит і податків на імпорт і експорт продукції, виділення ресурсів на модернізацію, субсидування перевезень, спрощення процедур ліцензування тощо.

Тобто запровадження цих заходів створює можливості для стимулювання переміщення доходів із неформального сектору до офіційного, оскільки отримується додаткова вигода та захищаються власні інтереси підприємця. У результаті Норвегія, Австралія, США та країни ЄС надають найбільшу кількість прямих виплат на підтримку сільського господарства. Державне фінансування науки, пов'язаної з сільськогосподарським виробництвом, забезпечило 50-відсоткове збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в США.

З 2009 року Франція, Німеччина, Іспанія, Італія та Велика Британія отримали найбільше ресурсів для децентралізації сільського населення та забезпечення його зайнятості та офіційного доходу.

З 2013 року в бюджеті ЄС виділено додаткові кошти на підтримку розвитку сільського господарства та сільських територій. Для фермерів, які впроваджують нові високоекологічні технології виробництва, надаються додаткові дотації [49, с. 27-28]. У будь-якому випадку заходи з детінізації мають бути спрямовані на створення інституційного середовища, в якому суб'єкти господарювання розглядають підприємництво як «чесну гру за правилами», створюючи, таким чином, сприятливе середовище для законної діяльності та неминуче караючи незаконну економічну діяльність.

З точки зору узагальнення досвіду регуляторного впливу на розкриття прихованих секторів і нелегальної діяльності також є значні відмінності в мірах впливу.

Це пояснюється тим, що економічний сектор, на відміну від неформального та прихованого економічного сектору, має значний вплив на розвиток будь-якої країни. Тому заходи протидії нелегальній (кримінальній) тіньовій економіці є обмежувальними або заходами боротьби, що включають своєчасне виявлення, протидію та подолання наслідків. Важливість цього питання посилюється ще й тим, що починаючи з 2002 р. у країнах ЄС значна частка населення (понад 70%) стурбована розвитком міжнародного тероризму та організованої злочинності [50].

Саме для вирішення питання легалізації міжнародної економічної діяльності створено декілька організацій, які мають на меті протидію та боротьбу з поширенням тіньової економіки та легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом (рис. 2.3).

FATF є головною міжнародною організацією в сфері боротьби з тіньовими потоками капіталів з 1989 року та налічує 34 учасників, зокрема США, Німеччина, Франція, Великобританія, Китай, Японія, Канада, Швеція та інші країни світу. Серед основних завдань FATF боротьба з відмиванням грошей посідає визначальне місце завдяки запровадженню міжнародних стандартів встановлення фактів щодо запобігання, виявлення та переслідування коштів, отриманих злочинним шляхом, з метою їх легалізації.

Виконуючи це завдання, ще в 1990 році експерти FATF розробили 40 рекомендацій, які постійно адаптуються до нових умов, для вжиття заходів проти легалізації чорних грошей [50].

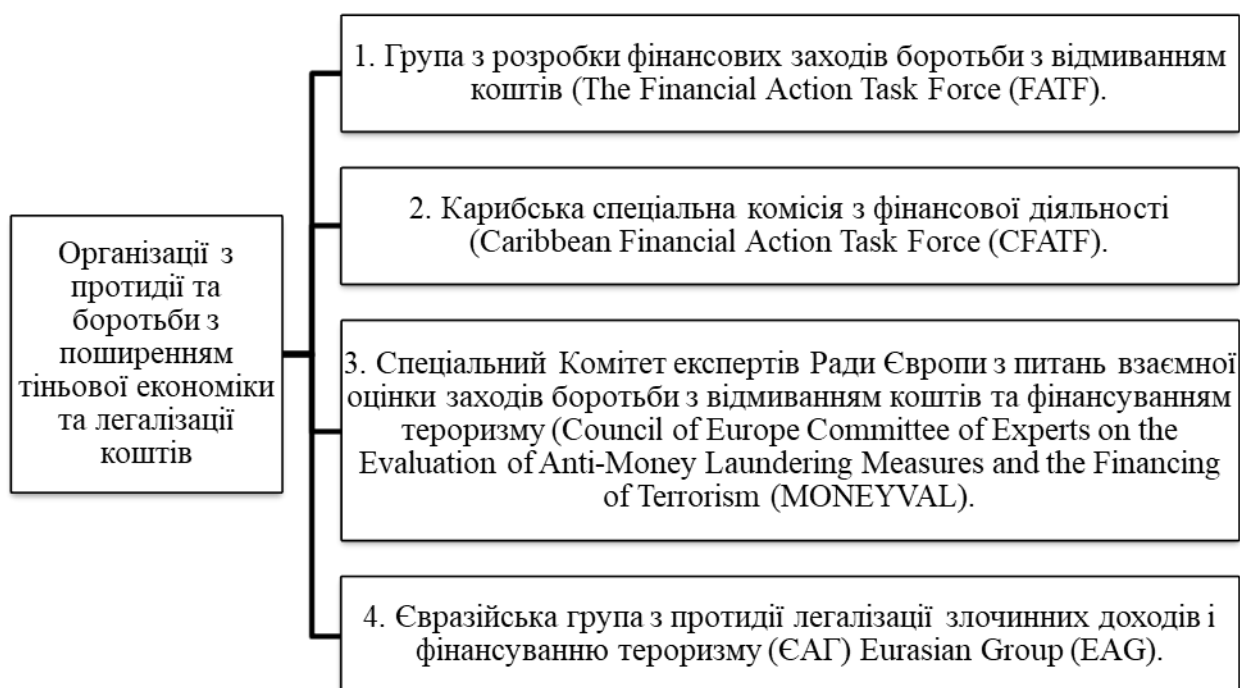

Рисунок 2.3 - Організації з протидії та боротьби з поширенням тіньової економіки та легалізації коштів [51]

Проте слід враховувати, що боротьба з поширенням тіньової економіки на міжнародному рівні є неефективною без участі зацікавлених країн. Тому, спираючись на міжнародні стандарти FATF, кожна країна сформулювала власну систему боротьби з тіньовою економікою на національному рівні та створила відповідну структуру моніторингу фінансових операцій.

Як показує досвід Сполучених Штатів, ефективним регуляторним ефектом є запровадження кількох обмежувальних заходів у рамках законодавчих заходів. У результаті кілька законів, спрямованих на боротьбу зі злочинною діяльністю, зробили відмивання грошей національним злочином і наклали штраф у розмірі 50 000 дол. США за фінансові операції,

здійснені з метою відмивання незаконних доходів або до 20 років позбавлення волі [53, с. 21].

Великобританія встановлює заходи щодо запобігання використанню відмивання грошей у фінансовій системі країни. Зокрема, такі регуляторні заходи включають: оголошення відмивання грошей кримінальним злочином; запровадження керівних принципів боротьби з відмиванням грошей для банківських, будівельних, страхових та інвестиційних компаній з 1990 року; створення центру для отримання та розповсюдження інформації від фінансових установ та інших джерел інформації про підозрілі операції з відмивання грошей, встановлення режиму нагляду за протидією відмивання коштів для кредитно-фінансових установ у рамках низки заходів, спрямованих на виконання директив Європейської Комісії.

Майже всі країни мають схожий досвід моніторингу фінансових операцій та сформували інституційні механізми фінансового нагляду за надходженнями з незаконних джерел.

Зокрема, в Італії урядова постанова забороняє великі готівкові виплати; у Німеччині обов'язкове декларування розрахунків з нерезидентами та обов'язкове повідомлення про підозрілі операції фінансових регуляторів банками та фінансовими установами, юристами, аудиторами; зобов'язання уповноважити державні органи здійснювати повідомляти про великі фінансові операції [51].

Подібний контроль існує в Австралії в рамках системи обов'язкового звітування уповноваженим органам про великі та підозрілі операції з готівкою. Доцільно перевести всі активи, конфісковані відповідно до Закону про доходи від злочинної діяльності та Закону про митну справу щодо збору доходів від торгівлі наркотиками, на рахунки Цільового фонду. Конфісковані активи далі спрямовуються на проекти національного розвитку [55].

Таким чином, аналіз національного досвіду засвідчує, що система державно-правових заходів протидії тіньовій економіці відрізняється своєю специфікою, але їх використання частково реалізовано в національній

реальності. Зокрема, відповідно до Рекомендації 29 FATF та Конвенції Ради Європи про відмивання коштів, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму створено Державну службу фінансового нагляду України, який Україна ратифікувала 17 листопада 2010 року[56].

Детальний опис найбільш поширених заходів децентралізації економіки в рамках зазначеної групи наведено на рисунку 2.4.

Назва заходу	•Країна застосування
Зниження податкового навантаження на бізнес	•Сінгапур, Нова Зеландія, Великобританія, США, Швейцарія, Канада, Нідерланди, Франція, Бельгія, Словаччина, Естонія, Іспанія, Південна Корея, Литва, Грузія, Кіпр, Гонконг (Китай), Казахстан
Надання інвестиційного податкового кредиту	•Сінгапур, Данія, Фінляндія, Нова, Зеландія, Швеція, Велика, Британія, США, Швейцарія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Франція, Австрія, Словаччина, Іспанія, Естонія, Польща, Південна, Корея, Литва, Грузія, Кіпр, Японія, Гонконг (Китай), Україна
Створення сприятливих умов для реєстрації підприємств	•Сінгапур, Данія, Фінляндія, Нова, Зеландія, Велика, Британія, США, Норвегія, Канада, Італія, Франція, Бельгія, Словаччина, Естонія, Польща, Південна, Корея, Литва, Грузія, Кіпр, Гонконг (Китай), Казахстан, Україна
Захист інвесторів (в т.ч. законодавство згідно з міжнародними стандартами)	•Сінгапур, Данія, Нова, Зеландія, Швеція, Велика, Британія, США, Норвегія, Канада, Італія, Бельгія, Словаччина, Польща, Південна, Корея, Грузія, Кіпр, Японія, Гонконг (Китай), Казахстан
Стимулювання дотримання трудового законодавства	•Сінгапур, Данія, Фінляндія, Швеція, Велика, Британія, США, Нідерланди, Німеччина, Італія, Франція, Бельгія, Австрія, Іспанія, Чехія, Японія, Гонконг (Китай)
Заохочення реєстрації робітників, гнучкість в наймі та оплаті праці робітників	•Сінгапур, Данія, Фінляндія, Швеція, Велика, Британія, США, Нідерланди, Німеччина, Італія, Франція, Бельгія, Словаччина, Іспанія, Естонія, Польща, Угорщина, Литва, Чехія, Гонконг (Китай)
Посилення покарання за неформальну зайнятість	•Сінгапур, Данія, США, Німеччина, Бельгія, Австрія, Словаччина, Іспанія, Гонконг (Китай)
Підвищення вимог до ведення бізнесу, збільшення кількості перевірок	•Сінгапур, Данія, Фінляндія, Швеція, Велика, Британія, США, Нідерланди, Німеччина, Італія, Франція, Бельгія, Австрія, Іспанія, Литва, Гонконг (Китай), Казахстан
Створення спеціального антикорупційного органу та відповідного законодавства	•Сінгапур, Велика, Британія, США, Норвегія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Франція, Бельгія, Іспанія, Південна, Корея, Угорщина, Литва, Японія, Гонконг (Китай)
Податкова амністія	•США, Німеччина, Італія, Франція, Бельгія, Австрія, Іспанія, Грузія, Казахстан
Посилення інформування населення про заходи з детінізації економіки	•Сінгапур, Данія, Швеція, Велика, Британія, США, Італія, Франція, Бельгія, Естонія, Литва, Гонконг (Китай)

Рисунок 2.4 - Основні заходи та інструменти детінізації економіки [54]

Таким чином, заходи щодо такої діяльності передбачають виявлення шляхом спостереження та контролю фінансових операцій, встановлення обмежень щодо здійснення окремих видів діяльності.

Варто зазначити, що найбільшу складність моніторингу становить діяльність, пов'язана з функціонуванням прихованих ланок тіньової економіки. Правда полягає в тому, що в цьому випадку велика частина видимості зумовлена свідомим бажанням підприємця мінімізувати податки, максимізувати власний прибуток і отримати додаткові переваги для ведення бізнесу.

При цьому заходи регулювання прихованого підприємництва мають залежати від особливостей підприємницької господарської діяльності. Наприклад, вони можуть бути включені не тільки як заохочення для запобігання приховуванню результатів діяльності, але й у разі системного порушення закону.

Аналізуючи світовий досвід децентралізації економіки, слід виокремити антикорупційні тренди національної політики. За даними Transparency International, щодо корупційної складової тіньової економіки існує надзвичайно серйозна «неефективність, непрозорі бюрократичні процеси, корумповані державні службовці, непрозоре прийняття рішень у державних структурах управління, високий рівень організованої злочинності, шахрайства та відмивання грошей, корупція, слабка безпека прав приватної власності, корумпованість законодавчої влади та недовіра до національної антикорупційної політики» [57].

Систематизуючи зарубіжний досвід у комплекс заходів з децентралізації економіки, можна виокремити декілька напрямів запобігання поширенню тіньових процесів:

Рисунок 2.5 – Систематизація напрямів запобігання поширенню тіньових економічних відносин

Джерело: узагальнено автором за [54; 57]

Отже, серед заходів, які вживають країни з відносно низьким рівнем тіньової економіки, є протидія збільшенню розмірів тіньової економіки, втраті механізмів управління економічними процесами, поширенню корупції, формуванню корупції, а також тіньових ринків. Крім того, в останні роки значна увага приділяється боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та запобіганню відмиванню коштів, отриманих незаконним шляхом. Найбільш ефективними, зважаючи на рівень тонізації в країнах, що використовували дані заходи є наступні: зниження податкового навантаження, надання податкових пільг та податкового кредиту, створення спеціального антикорупційного органу, що здійснює нагляд за дотриманням вимог законодавства.

2.3. Вплив глобалізації та цифровізації на процеси розвитку тіньової економіки

Розвиток технологій фінтех у країнах з економікою, що розвивається, та розвинених країнах, посилює роль цифрових фінансів в економічному розвитку. Цифрові фінанси сприяють розширенню доступу до фінансових послуг; однак це також може збільшити ймовірність фінансової нестабільності через систематичні ризики. Країни, що розвиваються, також перебувають у залежності від тіньового економічного зростання, що знижує оподатковуваний дохід і створює тиск на перспективи розширення доступу до фінансових послуг.

Неформальна економіка є важливим чинником економічного зростання. З одного боку, неформальна економіка може негативно вплинути на економічне зростання, скоротивши державні витрати через зниження отриманих податків, наприклад, через недбалість платників податків або незаконну діяльність, таку як карусельне шахрайство з податками або ПДВ. З іншого боку, більш високе економічне зростання може бути результатом існування неформальної економіки, якщо вона підвищує конкуренцію та ефективність у формальному секторі.

Однак прибуток від неформальної економіки може бути використаний для фінансування навіть найсерйозніших злочинів, наприклад, тероризму, торгівлі людьми, тощо. Таким чином, чистий вплив неформальної економіки на економічне зростання здається непереконливим, але перший ефект, як правило, переважає через високий прибуток і постійно мінливі методи злочинного використання ІКТ, що призводить до зниження показників розкриття. Однак нижчі показники розкриття не слід інтерпретувати як недостатню розкриття або приховану злочинність. Застосування тих самих засобів ІКТ виявлення і запобігання злочинів виявилось ефективним і успішним.

Розвиток та розповсюдження ІКТ також може сприяти скороченню готівкового обороту і, таким чином, значно спростити моніторинг фінансових операцій. Таким чином, ІКТ можуть зробити внесок у економічне зростання та розвиток за рахунок скорочення неформальної економіки. Так, цифрові технології та ІКТ також використовуються для покращення процесу прийняття рішень для бізнесу та скорочення рівня неформального сектору економіки.

У нинішній інформаційний вік роль ІКТ не можна недооцінювати. Однак не слід упускати з уваги, що вплив ІКТ на тіньову економіку може бути двоспрямованим: з одного боку, системи електронного банкінгу, що розширюються, скорочують оборот готівки, а оскільки розрахунки на тіньових ринках зазвичай здійснюються готівкою, можна припустити, що поширення сучасних платіжних систем, заснованих на ІКТ, обмежує доступ до готівкових грошей як найбільш привабливого способу оплати.

З іншого боку, неформальній діяльності може сприяти формування попиту за допомогою ІКТ (мобільний зв'язок, Інтернет чи соціальні мережі). Наприклад, використовуючи мережі ІКТ, неформальні постачальники можуть пропонувати свої товари або послуги широкому колу потенційних споживачів, а останні можуть обмінюватися інформацією про те, де, у кого та за скільки можна отримати ті чи інші товари чи послуги.

ІКТ можуть сприяти скороченню масштабів тіньової економіки, оскільки, будучи багатоцільовими, вони служать двигуном пошуку інформації про освіту, зайнятість та державні послуги, що, у свою чергу, розширює можливості населення, забезпечує широкі можливості для особистого та професійного вдосконалення та робить державні послуги більш доступними.

Також ІКТ можуть лише частково зменшити розмір тіньової економіки, тому що, незважаючи на те, що вони пов'язані з більш широким та глибоким доступом до інформації та інших ресурсів, результати показують, що вони також скорочують транзакційні витрати на неформальні

види діяльності, що сприяє їх використанню як порівняно дешевої технології координації неформального бізнесу.

Крім того, ІКТ (тобто мобільні телефони та широкосмуговий доступ) інфраструктура не виправдано обмежена, щоб суттєво зменшити розмір тіньової економіки – більшість сучасних інформаційних, освітніх ресурсів та державних послуг доступні лише через найскладніші цифрові пристрої, мережі та платформи, які недоступні для значної частини населення, особливо у менш розвинених країнах.

Найскладніші ІКТ рідко використовуються в неформальному секторі витрат на придбання та обслуговування, а також низьку очікувану віддачу від інвестицій.

Слід також зазначити, що найбільша частка підприємців, які працюють у неформальному секторі, використовує ІКТ для захисту свого доходу, а не для збільшення свого прибутку, що означає, що ІКТ у неформальному секторі майже не використовуються для розрахунків. Це говорить про те, що очікування зменшення розміру тіньової економіки за рахунок цифровізації платіжних систем не завжди виправдані, оскільки підприємці в неформальному секторі покладаються на мережі для здійснення бізнес-операцій, а не звертаються до цифрових платіжних систем.

Наприклад, впровадження систем біометричної ідентифікації в Індії допомагає громадянам отримувати цифрові посвідчення особи та здійснювати операції в безготівковій економіці. Проте перехід до формальності незначний.

Передові ІКТ майже не використовуються в країнах, що розвиваються, через переважання постійних клієнтів, невеликого розміру неформальних підприємств та невикористання електроенергії. З іншого боку, складніші ІКТ із набагато більшою ймовірністю будуть використовуватися офіційно діючими підприємцями, тоді як неформальні агенти переважно використовують мобільні телефони та нескладні рішення.

Також було виявлено негативний вплив ІКТ, відповідно до якого нові технології можуть творчо та ефективно використовуватися місцевими спільнотами для самоорганізації та співробітництва з метою створення неформальних мереж, що дозволяють уникнути дотримання формальних правил.

Використання ІКТ може сприяти переходу до формальних форм, особливо в лабораторних умовах на ринку, за допомогою зростаючої кількості інноваційних, інформаційно-ємних та заснованих на підключенні інструментів чи підходів, які називають «політиками електронної формальності», які різко контрастують із традиційною ручною, фізичною присутністю або трудомісткими практиками». Навіть якщо вплив ІКТ на перехід економічних агентів у формальний економічний сектор не завжди прямий, ІКТ принаймні забезпечують більш високий рівень прозорості, що може сприяти поступовим змінам.

Загалом вплив ІКТ на тіньову економіку нерівномірний, оскільки неформальний сектор сам по собі неоднорідний. Неформальні підприємства у країнах, що розвиваються, в основному використовують ІКТ не для формального переходу, а для розширення діяльності за рахунок роботи в неформальних мережах та захисту своїх доходів.

Справа також у тому, що дрібні неформальні підприємці важко вкладають кошти в дорогі інфраструктури ІКТ через нестерпно високі витрати на їх придбання та обслуговування. Тим не менш, інноваційні інформаційні та комунікаційні інструменти забезпечують більш високий рівень операційної прозорості і, таким чином, можуть сприяти поступовій формалізації неформальної діяльності.

Наприклад, кількість абонентів мобільного стільникового зв'язку негативно вплинуло на розмір тіньової економіки у Болгарії, Хорватії, Естонії, Латвії та Словаччині. З іншого боку, використання Інтернету за іншим показником ІКТ позитивно впливає на розмір тіньової економіки у Хорватії, Естонії, Угорщині, Латвії та Словенії, але негативно впливає на

тіньову економіку у Болгарії та Румунії. Нарешті, людський розвиток значно зменшує вплив на розмір тіньової економіки в Хорватії, Естонії, Угорщині, Латвії, Литві, Словаччині та Словенії, але позитивно впливає на тіньову економіку в Болгарії. Румунія, Болгарія, Хорватія, Литва, Латвія та Естонія, відповідно, зазнали найбільшого зростання проникнення ІКТ у період 2002-2020 рр.

Однак, використання Інтернету може збільшити розмір тіньової економіки у разі недостатньої нормативно-правової бази та інфраструктури нагляду. Таким чином, зростаючий вплив розвитку ІКТ на тіньову економіку переважав вплив, що зменшується, в Хорватії, Естонії, Угорщині, Латвії та Словенії через використання Інтернету.

Нарешті, у країнах з перехідною економікою ЄС відбулося значне покращення людського капіталу під впливом процесу інтеграції до ЄС та глобалізації. У цьому контексті покращення людського капіталу може зменшити розмір тіньової економіки, в основному включаючи некваліфікованих та несвідомих осіб. У досліджуваний період Латвія, Литва, Естонія, Хорватія та Румунія, відповідно, досягли найбільшого поліпшення людського капіталу, і, у свою чергу, Хорватія, Естонія, Латвія, Литва разом із Угорщиною, Словаччиною та Словенією зіштовхнулися зі зменшенням неформального сектору економіки.

Отже, довгостроковий аналіз впливу розвитку ІКТ та розвитку людського капіталу на розмір тіньової економіки показав, що як ІКТ, так і розвиток людського потенціалу зменшили розмір тіньової економіки за рахунок переведення людей у формальну економіку та підвищення їхньої податкової обізнаності.

Також проаналізуємо рівень тіньової економіки та світового рейтингу цифрової конкурентоспроможності на рівні країн в 2022 році, що відображено на рис. 2.6.

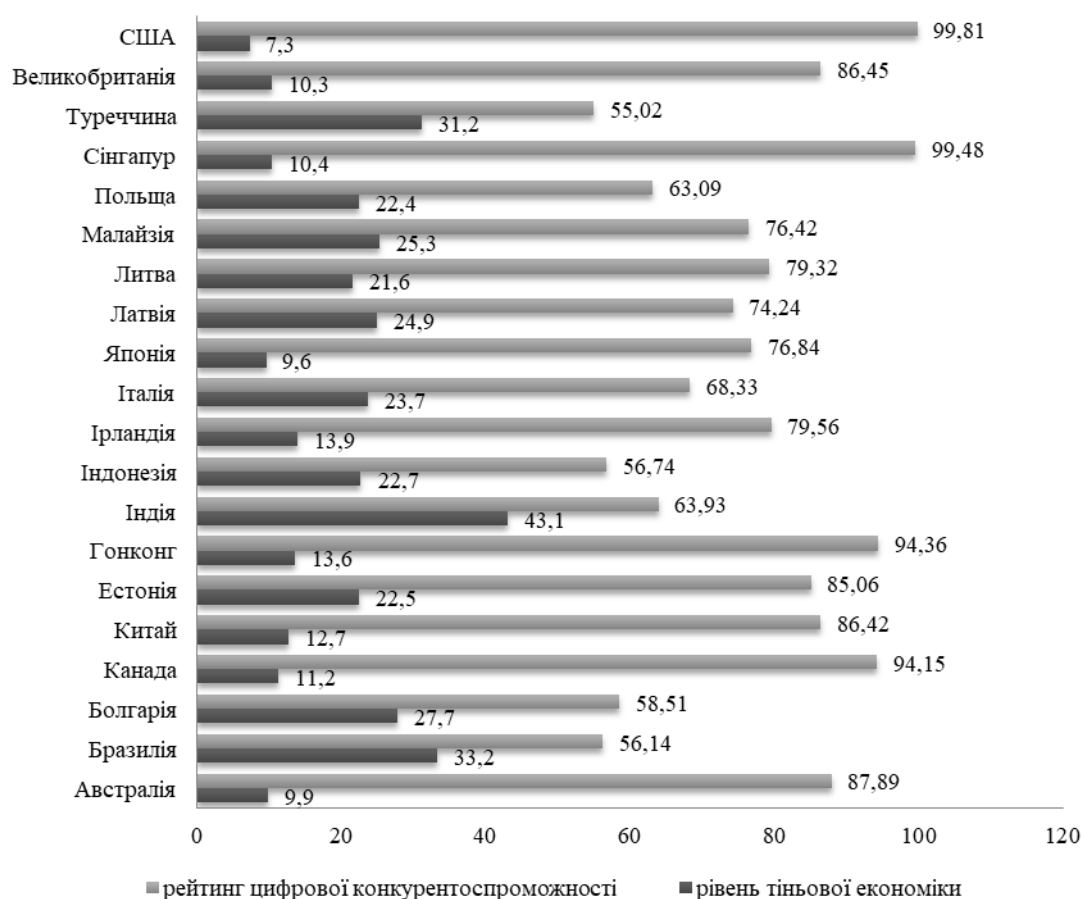

Рисунок 2.6 – Світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності на рівні країн та рівень тіньової економіки станом на 2022 рік [58]

За даними рис. 2.6 можемо зробити висновок, що чим вищим є рейтинг цифрової конкурентоспроможності країни, тим є нижчим рівень тіньової економіки. Наприклад, в США рейтинг цифрової конкурентоспроможності становить 99,81 бали, а рівень тіньової економіки становить лише 7,3%. Чи, навпаки, в Бразилії рейтинг цифрової конкурентоспроможності складає 56,14 бали а рівень тіньової економіки становить 33,2%.

Таким чином, зростання впровадження цифрових технологій та розвиток людського капіталу зменшували вплив на розмір тіньової економіки в довгостроковій перспективі в різних країнах світу. Однак вплив показників ІКТ на тіньову економіку змінювався від країни до країни залежно від рівня проникнення ІКТ та конкретних характеристик країни. Країни-члени ЄС з перехідною економікою, такі як Румунія, Болгарія, Хорватія, Латвія та

Естонія, які досягли значного прогресу в поширенні ІКТ, зазнали скорочення розмірі тіньової економіки за допомогою збільшення проникнення ІКТ. Але використання Інтернету може збільшити розмір тіньової економіки у разі недостатньої нормативно-правової бази та наглядової інфраструктури. Таким чином, Болгарія та Румунія зіткнулися зі зниженням впливу використання Інтернету на тіньову економіку. Проте Хорватія, Естонія, Угорщина, Латвія та Словенія зазнали позитивного впливу використання Інтернету на тіньову економіку. Зрештою, значне поліпшення людського розвитку мало менший вплив на розмір тіньової економіки. Крім того, причинно-наслідковий аналіз виявив взаємовплив розвитку ІКТ та тіньової економіки у короткостроковій перспективі. Інакше кажучи, розвиток ІКТ вплинув на тіньову економіку, а тіньова економіка, своєю чергою, вплинула в розвитку ІКТ. Крім того, розвиток людського потенціалу вплинув на розмір тіньової економіки. Таким чином, можемо зробити висновок, що зростання проникнення ІКТ сприяє скороченню тіньової економіки. Також політика покращення людського капіталу є суттєвим фактором скорочення тіньової економіки.

2.4. Стратегічні напрями детінізації економіки: світові та вітчизняні пріоритети

Необхідним питанням забезпечення стабільного зростання української економіки є детінізація економіки. Це пов'язано з комплексним реформуванням системи відносин в економічній сфері між державою, роботодавцями та найманими працівниками, спрямованим на усунення тих чинників, які негативно впливають на економіку.

Розроблений в Україні комплекс заходів призвів до деяких позитивних результатів, а саме: часткова лібералізація нормативно-правової бази вітчизняного підприємництва (значно скорочено кількість та тривалість перевірок підприємств, дещо впорядковано реєстраційні та дозвільні

процедури); відбулося зниження обсягу бартерних угод з 42,4% у 1997 р. до 2,3%; підвищення рівня якості використання наявних бюджетних коштів на основі обмеження різних негрошових форм розрахунків з бюджетом та переходу до існуючої та поки що казначейської форми обслуговування всіх бюджетних операцій. В результаті реалізації даних напрямків рівень тіньової економіки в Україні за період 2010-2021 рр. зменшився із рівня в 36% до 32%[59].

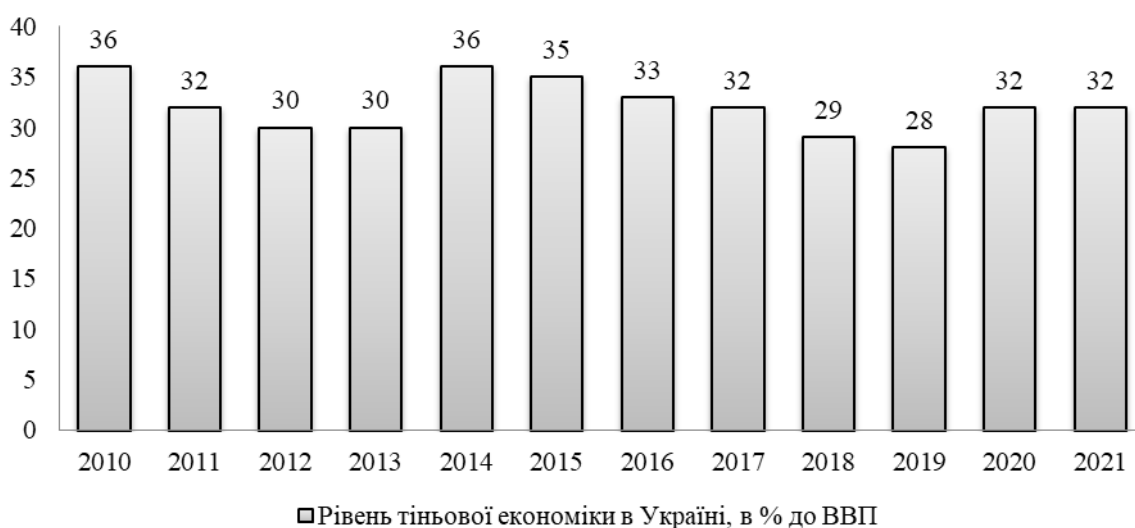

Рисунок 2.7 – Динаміка рівня тіньової економіки в Україні в 2010-2021 рр., по відношенню до ВВП, %

Джерело: побудовано автором на основі: [59]

У свою чергу, такий позитивний вплив характеризувався насамперед непослідовністю та фрагментарністю, а у свою чергу мінімальними наслідками для національної соціально-економічної системи. Аналізуючи стратегію Державної фіскальної служби України, можна побачити, що існує певна система детінізації економічних відносин, яка насамперед забезпечує дорожню карту для своєчасного виявлення та запобігання сумнівному податковому кредиту на основі автоматизованого фільтруючого відбору. Основною метою такої стратегії є збільшення доходів бюджетів різних рівнів.

Ключовими завданнями є підвищення рівня збирання платежів до бюджетів за рахунок руйнування схем мінімізації податкових зобов'язань, виявлення та припинення різної протиправної діяльності підприємств, установ та організацій та ліквідації схем уникнення податків «бенефіціарів».

Основний бажаний результат передбачає: виконання поставлених перед податковими органами завдань щодо забезпечення надходження відповідних платежів до бюджету, облік платежів шляхом детінізації економічних процесів, відпрацювання можливих ризикових платників податків, мінімізація податків на основі різних схем мінімізації, завершення різних конверсійних транзитних груп, збільшення податкових надходжень від реального сектора економіки.

Проте, варто зазначити, що державна політика детінізації економічних відносин не буде ефективною, якщо вона не формуватиметься на повних, своєчасних, достовірних та об'єктивних кількісних та якісних даних про поточний стан корупції, динаміку можливих змін, ефективності заходів детінізації. На сьогоднішній день Стратегія протидії корупції на 2021-2025 роки загалом створена з урахуванням належного аналізу. Це насамперед підтверджується аналізом стану корупції в Україні та ефективності реалізації антикорупційної стратегії, яка була розроблена на період 2014-2017 років.

У пояснювальній записці до проекту Стратегії протидії корупції більш детально наведено аналіз актуальних даних про сучасний стан корупції (актуальність проблеми, досвід корупції для населення та бізнесу, її динаміка, рівень сприйняття корупції населенням). населення, бізнесу та фахівців у різних галузях). щодо притягнення до відповідальності за корупцію, показники ефективності попередньої стратегії, аналіз існуючих міжнародних зобов'язань України у сфері детінізації економічних відносин.

Таким чином, загальна концепція проекту Стратегії протидії корупції передбачає насамперед акцентування уваги на двох ключових напрямках детінізації економічних відносин: мінімізація та нейтралізація корупційних ризиків в окремих галузях та подальший інституційний розвиток

національної системи детінізації економічних відносин. економічні відносини.

Такий підхід, безумовно, амбітний, але він заслуговує на підтримку і актуальний насамперед для сучасної України.

Також у проекті Антикорупційної стратегії значна увага приділяється нейтралізації корупційних ризиків у прокуратурі, судовій системі загалом поліції; державне управління економічними відносинами в країні (з урахуванням діяльності Антимонопольного комітету України та антимонопольного законодавства загалом); митна та податкова сфери; будівництво, земельні відносини та інфраструктура; державний та приватний сектори реальної економіки; сектор оборони; соціальний захист, охорона здоров'я, освіта та наука.

З питання розвитку інститутів детінізації економічних відносин такий проект Антикорупційної стратегії включає розробку державної політики детінізації економічних відносин, формування індіферентності до корупції, модернізацію інституту конфліктності економічних відносин. соціально-економічні інтереси та декларації державних службовців, відповідальності за корупцію (з урахуванням діяльності органів влади у сфері детінізації економічних відносин, які тією чи іншою мірою спеціалізуються на корупції найвищого рівня) та протидії легалізації активів, отриманих корупційним шляхом.

Таким чином, державна політика детінізації економічних процесів має орієнтуватися на основні корупційні ризики та проблеми. Тобто цій вимозі відповідає Стратегія протидії корупції, що підготовлена Національною академією запобігання корупції.

У свою чергу, за практичної відсутності чинної затвердженої антикорупційної стратегії також необхідно розробити програму її реалізації. Однак різні законодавчі зміни, запропоновані законопроектом 4135 та проектом Стратегії протидії корупції на 2021-2025 роки, також передбачають, що державна програма реалізації Стратегії протидії корупції

має містити такі компоненти: номер, найменування та зміст заходу; конкретні обґрунтовані показники щодо реалізації заходу; термін реалізації заходу; безпосередньо виконавці заходу; джерела та обсяги фінансування заходів. Загалом такі вимоги до змісту будь-якої державної програми є доцільними та продовжують залишатися актуальними на етапі підготовки та затвердження державної програми реалізації Стратегії протидії корупції.

Перспективні напрямки скорочення рівня тіньової економіки в Україні відображено на рис. 2.8.

Для забезпечення стабілізації та розвитку економічних відносин, сприяння належному функціонуванню комплексного механізму реалізації державної політики щодо детінізації економічних відносин в Україні доцільним є:

- системне вдосконалення чинного законодавства у сфері протидії розвитку тіньової економіки з метою приведення його у відповідність до Сорока рекомендацій та Восьми спеціальних рекомендацій FAFF,
- забезпечити належний взаємозв'язок нормативно-правових актів та спільну роботу органів виконавчої влади, що дозволить сформувати комплексний механізм стратегій та програм ефективного соціально-економічного розвитку України;
- формування сучасної, інноваційної моделі діяльності органів державної влади та громадськості всіх рівнів у сфері децентралізації економічних відносин;
- забезпечити складання та оприлюднення списків осіб і організацій, причетних до терористичної діяльності;
- удосконалення критеріїв віднесення фінансових операцій до підозрілих;
- суворе дотримання міжнародних зобов'язань щодо покарання за порушення. З цією метою доцільно внести зміни до статей 209 та 209-1 Кримінального кодексу України, збільшивши строки позбавлення волі за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

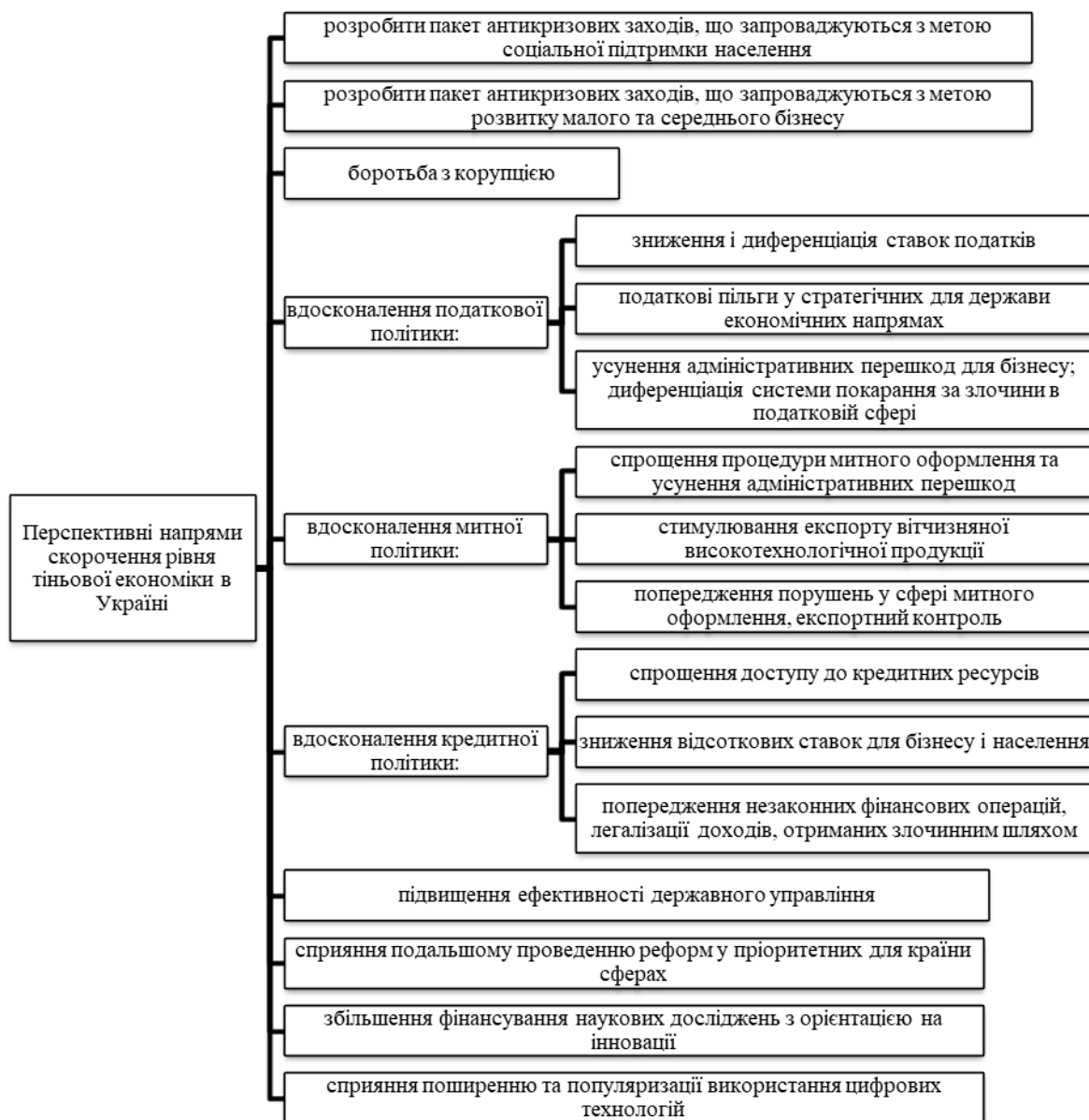

Рисунок 2.8 - Перспективні напрями скорочення рівня тіньової економіки в Україні

Джерело: узагальнено автором

- забезпечення довгострокової участі України в міжнародних заходах протидії розвитку тіньової економіки за підтримки Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Європейської Комісії, Світового банку, Міжнародного валютного фонду та робочих комітетів Фонду, а також Євразійська група;

- інформувати зацікавлені міжнародні організації, зокрема Цільову групу з фінансових заходів протидії відмиванню грошей (FATF), Спеціальний комітет експертів Ради Європи з взаємної оцінки заходів щодо відмивання грошей (MONEYVAL) та Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), економічного співробітництва з Організацією розвитку (OECD), Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та Європейським банком реконструкції та розвитку щодо заходів, які вживаються в Україні щодо запобігання та боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, боротьби з корупцією та боротьби з організованою злочинністю;

- продовження роботи із залучення міжнародної технічної допомоги для реалізації заходів щодо посилення боротьби з розвитком тіньової економіки, організації робочих зустрічей представників профільних управлінь України та держав-членів ЄС для обговорення проблемних питань у діяльності, обміну практичним досвідом, досягнення консенсусу щодо механізму взаємодії.

Діяльність України щодо впровадження міжнародних стандартів сприятиме вдосконаленню національних механізмів регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки на національному та міжнародному рівнях шляхом: удосконалення механізму регулювання діяльності фінансових посередників щодо дотримання ними вимог законодавства щодо запобігання розвитку тіньової економіки, забезпечення прозорості фінансової системи України та її здатності протистояти результатам функціонування тіньового сектору економіки; стимулювання надходження інвестицій у національну економіку з розвинутих країн; забезпечення відповідності національної системи фінансового моніторингу новим світовим стандартам у цій сфері; захист від можливих санкцій з боку міжнародних організацій; реалізація принципу незворотності та послідовності в реалізації Міжнародні зобов'язання України, забезпечення належних умов зовнішньоекономічної діяльності представників українського бізнесу.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки.

1. Визначено, що тіньова економіка є складним явищем соціально-економічної системи держави, яке представлене сукупністю неконтрольованих та нерегульованих економічних відносин між суб'єктами господарювання у напрямку отримання незаконних доходів, які відповідно ховаються від сплати податків. Тіньова економіка відома під різними типами, такими як прихована економіка, сіра економіка, чорна економіка або відсутність економіки, економіка готівки або неформальна економіка. Всі ці синоніми відносяться до того чи іншого виду тіньової економічної діяльності. Різновиди тіньової економічної діяльності можуть бути систематизовані за: зв'язком з «білою» («першою», офіційною) економікою, суб'єктом та об'єктом економічної діяльності, а також завданій шкоді.

2. Досліджено, що зв'язок між тіньовою економікою та економічною безпекою залишається актуальним питанням на сьогодні. Так, наприклад, зростання неформальної економіки може призвести до скорочення податкової бази, що негативно позначається на інвестиціях у суспільну інфраструктуру та ефективність державних послуг. Ці чинники можуть завдати шкоди економічному зростанню країни.

3. Встановлено, що сутність механізмів державного регулювання протидії розвитку тіньового сектора економіки доцільно визначити як цілісну систему послідовних дій органів державної влади у взаємодії з державними інститутами, які мають яскраво виражений партнерський характер взаємодії, відкритість та прозорість відповідних взаємовідносин, взаємну відповідальність та складаються з конкретних механізмів (організаційних, економічних, політичних, правових, інформаційно-аналітичних, мотиваційних та ін.), реалізація яких спрямована на забезпечення виваженої

та ефективної державної політики у цій сфері. Тіньова економіка знижує загальний обсяг податкових надходжень та обмежує можливості уряду щодо забезпечення громадської інфраструктури та підвищення добробуту суспільства. Тому боротьба з тіньовою економікою є важливим завданням для багатьох урядів.

4. Встановлено, що у топ-5 країн – лідерів за розмірами тіньової економіки у 2022 р. (і відповідно до прогнозу 2025 р.) входять Азербайджан, Нігерія, Україна та Шрі-Ланка. Причому в Азербайджані тіньовий сектор становить майже 52,02% ВВП, і його скорочення не очікується. Нігерії, що займає друге місце, за 10-річний період тіньовий сектор збільшився із рівня в 50% у 2011 р. до 57,7% за результатом 2022 р. Ситуація з тіньовою економікою в Україні за 10 років практично не змінилася (частка тіньового сектору в економіці країни – близько 46 % ВВП). Найменший рівень тіньової економіки був зафіксований в таких країнах, як Великобританія, Австралія, Китай, Японія та США, де на тіньового сектора припадає близько 7–13% ВВП. Зазвичай це країни з найменшим рівнем податкового навантаження і високою якістю інститутів управління. Саме тому всім країнам, де тіньова економіка не скорочується, варто значно покращити якість своїх інституцій управління. Основними причинами тонізації глобальної економіки країн світу є: розмір та структура податкового навантаження, рівень податкового адміністрування під час збору податків (Австралія, Індонезія, США); корупція (Бразилія, Латвія, Литва, Туреччина, Польща, Україна); значний рівень бюрократії (Болгарія, Кенія, ПАР).

5. Визначено, що серед заходів, які вживають країни з відносно низьким рівнем тіньової економіки, є протидія збільшенню розмірів тіньової економіки, втраті механізмів управління економічними процесами, поширенню корупції, формуванню корупції, а також тіньових ринків. Крім того, в останні роки значна увага приділяється боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та запобіганню відмиванню коштів, отриманих незаконним шляхом. Найбільш ефективними, зважаючи на рівень тонізації в

країнах, що використовували дані заходи є наступні: зниження податкового навантаження, надання податкових пільг та податкового кредиту, створення спеціального антикорупційного органу, що здійснює нагляд за дотриманням вимог законодавства.

6. Досліджено, що зростання впровадження цифрових технологій та розвиток людського капіталу зменшували вплив на розмір тіньової економіки в довгостроковій перспективі в різних країнах світу. Однак вплив показників ІКТ на тіньову економіку змінювався від країни до країни залежно від рівня проникнення ІКТ та конкретних характеристик країни. Країни-члени ЄС з перехідною економікою, такі як Румунія, Болгарія, Хорватія, Латвія та Естонія, які досягли значного прогресу в поширенні ІКТ, зазнали скорочення розмірі тіньової економіки за допомогою збільшення проникнення ІКТ. Але використання Інтернету може збільшити розмір тіньової економіки у разі недостатньої нормативно-правової бази та наглядової інфраструктури. Таким чином, Болгарія та Румунія зіткнулися зі зниженням впливу використання Інтернету на тіньову економіку. Проте Хорватія, Естонія, Угорщина, Латвія та Словенія зазнали позитивного впливу використання Інтернету на тіньову економіку. Зрештою, значне поліпшення людського розвитку мало менший вплив на розмір тіньової економіки. Крім того, причинно-наслідковий аналіз виявив взаємовплив розвитку ІКТ та тіньової економіки у короткостроковій перспективі. Інакше кажучи, розвиток ІКТ вплинув на тіньову економіку, а тіньова економіка, своєю чергою, вплинула в розвитку ІКТ. Крім того, розвиток людського потенціалу вплинув на розмір тіньової економіки. Таким чином, можемо зробити висновок, що зростання проникнення ІКТ сприяє скороченню тіньової економіки. Також політика покращення людського капіталу є суттєвим фактором скорочення тіньової економіки.

7. Встановлено, що діяльність України щодо впровадження міжнародних стандартів сприятиме вдосконаленню національних механізмів регулювання процесу протидії розвитку тіньової економіки на національному та міжнародному рівнях шляхом: удосконалення механізму регулювання

діяльності фінансових посередників щодо дотримання ними вимог законодавства щодо запобігання розвитку тіньової економіки, забезпечення прозорості фінансової системи України та її здатності протистояти результатам функціонування тіньового сектору економіки; стимулювання надходження інвестицій у національну економіку з розвинутих країн; забезпечення відповідності національної системи фінансового моніторингу новим світовим стандартам у цій сфері; захист від можливих санкцій з боку міжнародних організацій; реалізація принципу незворотності та послідовності в реалізації Міжнародні зобов'язання України, забезпечення належних умов зовнішньоекономічної діяльності представників українського бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Smith, P. (1994). Assessing the Size of the Underground Economy: The Canadian Statistical Perspectives. *Canadian Economic Observer, Catalogue No. 11-010*, 3.16-33, at 3.18.
2. Dell'Anno, R. (2007). The Shadow Economy in Portugal: An Analysis with the MIMIC Approach. *Journal of Applied Economics*, 10(2), 253-277. <https://doi.org/10.1080/15140326.2007.12040490>
3. Schneider, F. (2010). The Influence of Public Institutions on the Shadow Economy: An Empirical Investigation for OECD Countries. *Review of Law & Economics*, 6(3), 441-468. <https://doi.org/10.2202/1555-5879.1542>
4. Gutmann P (1977) The Subterranean Economy. *Financial Analyst Journal* 33(6):26-34.
5. Feige E (1979) How big is the irregular economy? *Fueling* 22(5). C. 5-13.
6. Tanzi V (1982) Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States. *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington, Massachusetts: Lexington Books.
7. Kolomer V`yadel` D A (1999) The shadow economy and the theory of solidarity work. *Latin America* 4:53-59.
8. Franz A. Estimates of the hidden economy in Austria on the basis of official statistic. *Guide-book to statistic on the hidden economy conference of European statisticians*, United Nations. N.Y., 2000 P. 6778.
9. Dilton A., Morris C. What do we know about the Black Economy? *Fiscal Studies*. 1981. № 2.
10. Dallago B. The dimensions of Irregular Economy: Methods of Estimation and Quantitate results. Vienna, 1993 89 p.
11. Schneider F. Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? *Brand- staetter*

H., Guth W.: *Essays on Economic Psychology*. Berlin: Springer Publishing Company, 1994. P. 193-212.

12. De Soto E. *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World* N.Y.: Harper and Row, 1989. 342 p.

13. Gutmann P.M. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, 1977. Vol. 33. P. 24-27.

14. Contini B. *The Irregular Economy of Italy: a Survey of Contribution. GuideBook to statistics on the hidden economy*, 1982 P. 198-208.

15. Blades D. *The Hidden Economy and the National Accounts. OECD, Occasional Studies*, 1982 P. 44-53.

16. Леонова О.О. Умови та закономірності формування тінової економіки в Україні. *Управління розвитком*. 2015. 2(180). С. 42-49.

17. Мазур І.І. *Детінізація економіки України: теорія та практика: моног.* К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 239 с.

18. Турчинов О.В. *Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження* К.: Видавництво «АртЕк», 1995. 300 с.

19. Варналій З.С. *Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту», 2014. 46-53 с.*

20. Мандибура В.О. *Тіньова економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження*. К.: Парламентське вид-во, 1998. 135 с.

21. *Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З.С. Варналія. К. : НІСД, 2006. 576 с. URL: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/01_2.htm*

22. Харазішвілі Ю.М., Н.М. Дмитренко *Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні. Економіка України*. 2010. №12. С. 16–28.

23. Хорошаєв Є. *Тінізація вітчизняної економіки та правові шляхи її подолання. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси та право*. 2011. №2. С. 129-133.

24. Мазур О.А. (2014) Тінова економіка в Україні: причини, форми її прояву та обсяги. *Вісник Дніпропетровського університету*. 8 (2): 70-77.
25. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження К.: Видавництво «АртЕк», 1995. 300 с.
26. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З.С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с. URL: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/01_2.htm
27. Medina, L., & Schneider, F. (2018). Shadow economies around the world: what did we learn over the last 20 years?. IMF Working Papers, 2018(17), 1-76. <http://dx.doi.org/10.5089/9781484338636.001>
28. Loayza, N. V. (1996). The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, 45, 129-162. [https://doi.org/10.1016/S0167-2231\(96\)00021-8](https://doi.org/10.1016/S0167-2231(96)00021-8)
29. Williams, C. C. The Hidden Enterprise Culture: Entrepreneurship in the Underground Economy. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. 2006.
30. Tanzi, V. Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures. IMF Working Paper, 1998. 63, 1-39. <https://doi.org/10.5089/9781451848410.001>
31. Baklouti, N., & Boujelbene, Y. Shadow Economy, Corruption, and Economic Growth: An Empirical Analysis. *The Review of Black Political Economy*, 2019. 47(3), 276-294. <https://doi.org/10.1177/0034644619885349>
32. Grundler, K., & Potrafke, N. Corruption and economic growth: New empirical evidence. *European Journal of Political Economy*. 2019. 60, 101810. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2019.08.001>
33. Schneider, F. (Ed.). (2011). Handbook on the shadow economy. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
34. Borlea, S. N., Achim, M. V., & Miron, M. G. A. (2017). Corruption, shadow economy and economic growth: An empirical survey across the European Union countries. *Studia Universitatis "Vasile Goldis" Arad-Economics Series*, 27(2), 19-32. <https://doi.org/10.1515/sues-2017-0006>

35. Goel, R. K., Saunoris, J. W., & Schneider, F.. Growth in the Shadows: Effect of the Shadow Economy on U.S. Economic Growth over More Than a Century. IZA Discussion Papers 10705, Institute of Labor Economics (IZA). 2017.
36. Borlea, S. N., Achim, M. V., & Miron, M. G. A. Corruption, shadow economy and economic growth: An empirical survey across the European Union countries. *Studia Universitatis "Vasile Goldis" Arad-Economics Series*, 2017. 27(2), 19-32. <https://doi.org/10.1515/sues-2017-0006>
37. Гордійчук М.М. Тіньова економіка: позитивні та негативні ефекти. *Trajectoriâ Nauki = Path of Science*. 2019. Vol. 5. No 3. P. 2001–2007.
38. Отаманчук Г.В. Теорія управління. 1-е вид. Юридична література, Київ, 1997, 400 с.
39. Вергун М.Г., Маслак П.В., Державне управління та державне регулювання економіки, 1-е вид. Житомир, Рута, 2009. 147с.
40. Воротін В.Є. Макроекономічне регулювання за умов глобальних трансформацій. 1-е вид. Київ, УАДУ, 2002. 392 с.
41. Коротич О.Б. Методологічні засади державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2005. 3 (12): 316.
42. Kelmanson B., Kirabaeva K., Medina L. In: *The Global Informal Workforce: Priorities for Inclusive Growth*. Washington, D.C: IMF. Delechat C.C., Medina L., editors. *Europe's shadow economies: estimating size and outlining policy options*. 2021. p. 71-85
43. Жаліло Я.А. Тіньова економіка як «інституційна пастка» на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 22–40.
44. Kelmanson B., Kirabaeva K., Medina L. In: *The Global Informal Workforce: Priorities for Inclusive Growth*. Washington, D.C: IMF. Delechat C.C., Medina L., editors. *Europe's shadow economies: estimating size and outlining policy options*. 2021. p. 71-85

45. Sangirova U., Tursunov B., Shayakubov S., Yunusov I., Bababekova D. The geographical distribution and its decline in Uzbekistan. *Web Conf.* 2021;244:10050.

46. Gharlegghi B., Jahanshahi A.A. The shadow economy and sustainable development: the role of financial development. *J. Publ. Aff.* 2020;2020

47. Харазішвілі Ю.М. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації. *Економіка України.* 2017. № 4. С. 22–45.

48. Леонова О. Теоретична основи функціонування механізмів державного регулювання детінізації економіки України. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2018. Вип. 2 (37). 89–94.

49. Решитько Т.В., Міщенко М.І. Зарубіжний досвід щодо детінізації діяльності населення у сфері сільськогосподарського виробництва. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2018. Вип. 33. С. 25–32.

50. International Standards on Combating Money Laundering and The Financing of Terrorism & Proliferation : TheFATFRecommendations.URL:<http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommen-dations/documents/fatfrecommendations.html>

51. Онищенко С. В., Лапінський І. Е. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації. *Ефективна економіка.* 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2074>

52. International Standards on Combating Money Laundering and The Financing of Terrorism & Proliferation : TheFATFRecommendations.URL:<http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommen-dations/documents/fatfrecommendations.html>

53. Мазур І., Шишак А. Соціально-економічна природа тіньової економіки та причини її розвитку в підприємстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка.* 2017. № 1(190). С. 13–20.

54. Онищенко С. В., Лапінський І. Е. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2074>

55. Кваша Т.К., Бердичевська Н.М. Світовий досвід організаційно-правових методів боротьби з тіньовою економікою. *Науково-технічна інформація*. 2003. № 2. С. 20–23.

56. Державна служба фінансового моніторингу України <https://fiu.gov.ua/pages/pro-sluzhbu/zagalnividomosti/pro-derzhfinmonitoring.htm>

57. Савич І. В. Сучасний стан тінізації бюджетних відносин в Україні *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 9. С. 142–146.

58. <https://www.statista.com/statistics/1042743/worldwide-digital-competitiveness-rankings-by-country/>

59. <https://www.mof.gov.ua/uk>

60. <https://www.worldeconomics.com/Informal-Economy/>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Короткий звіт за результатами перевірки кваліфікаційної роботи антиплагіатною інтернет-системою Unicheck

Ім'я користувача:
Міжнародної економіки Черницька Тетяна

ID перевірки:
1015409444

Дата перевірки:
03.06.2023 23:50:26 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

Дата звіту:
03.06.2023 23:51:07 EEST

ID користувача:
100005722

Назва документа: КБР_Байрамова_Ф

Кількість сторінок: 56 Кількість слів: 12290 Кількість символів: 99690 Розмір файлу: 383.01 KB ID файлу: 1015072819

18.4%
Схожість

Найбільша схожість: 5.27% з джерелом з Бібліотеки (ID файлу: 1011231971)

12.4% Джерела з Інтернету

311

Сторінка 58

15% Джерела з Бібліотеки

523

Сторінка 62

0% Цитат

Вилучення цитат вимкнене

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнене

0%
Вилучень

Немає вилучених джерел

Модифікації

Виявлено модифікації тексту. Детальна інформація доступна в онлайн-звіті.

Замінені символи

2